SBF51 A06014– Åpen

RAPPORT

Universell utforming
Begrepsavklaring

SOLVÅR WÅGØ, KARIN HØYLAND, DAG KITTANG OG LIV ØVSTEDAL
SINTEF Byggforsk
Arkitektur og byggteknikk

NTNU

www.sintef.no
www.NTNU.no

November 2006

SINTEF Byggforsk AS
Arkitektur og byggteknikk

Postadresse: 7465 Trondheim
Besøk: Alfred Getz vei 3
Telefon: 40 00 67 22
Telefaks: 73 59 82 85

Foretaksregisteret: NO 989 015 540 MVA

SINTEF RAPPORT

TITTEL

Universell utforming
Begrepsavklaring

FORFATTER(E)

Solvår Wågø, Karin Høyland, Dag Kittang og Liv Øvstedal

OPPDRAGSGIVER(E)

Husbanken og Statens Bygningstekniske etat

RAPPORTNR.	GRADERING	OPPDRAGSGIVERS REF.	
SBF51 A06014	Åpen	Torstein Syvertsen (HB) og Tone Rønnevig (BE)	
GRADER. DENNE SIDE	ISBN	PROSJEKTNR.	ANTALL SIDER OG BILAG
Åpen	82-14-03438-8	50106200	54 s. + 2 Bilag
ELEKTRONISK ARKIVKODE		PROSJEKTLEDER (NAVN, SIGN.)	VERIFISERT AV (NAVN, SIGN.)
50106200_SW_UU Begrepsavklaring		Solvår Wågø	Karin Buvik
ARKIVKODE	DATO	GODKJENT AV (NAVN, STILLING, SIGN.)	
	2006-11-17	Siri H. Blakstad, Forskningssjef	

SAMMENDRAG

Universell utforming handler om å planlegge og utforme omgivelser og produkter på en slik måte at de kan brukes av så mange som overhodet mulig. Universell utforming som begrep er i ferd med å bli innarbeidet uten at dette betyr at det er et entydig begrep. Det er heller ikke klart hvilke konsekvenser for planlegging og konkrete tiltak prinsippet om universell utforming vil få. Husbankens og Statens bygningstekniske etat samarbeider om en satsing på kunnskapsutvikling innen universell utforming. Oppgaven for oss i dette prosjektet har vært å undersøke hvordan begrepet kan forståes og hvordan prinsippet om universell utforming kan konkretiseres og operasjonaliseres i planleggingssammenheng.

Begrepet er internasjonalt, tverrsektorielt og omhandler alt fra tjenester og IKT løsninger til produkter og bygninger. Innholdet i begrepet "universell utforming" har derfor blitt drøftet i tverrfaglige verksted der både representanter for ulike fagdisipliner og ulike aktører i byggenæringen og representanter for brukerorganisasjoner har deltatt. Hensikten med disse ekspertverkstedene har vært å frambringe kunnskap og ulike tilnærmingsmåter til universell utforming. I tillegg er relevant litteratur gjennomgått.

Vi mener at man er best tjent med å beholde begrepet som en overordnet planstrategi som setter fokus på bygninger, produkter og omgivelsers brukskvalitet. Dette fordrer derfor bruk av konkrete delmål knyttet til funksjon og ulike brukergrupper.

Arbeidet har foregått i nært samarbeid med NTNU Fakultet for arkitektur, Institutt for byggekunst, prosjektering og forvaltning ved forsker/ PhD stipendiat Karin Høyland.

STIKKORD	NORSK	ENGELSK
GRUPPE 1	Arkitektur og planlegging	Architecture and planning
GRUPPE 2	Universell utforming	Universal design
EGENVALGTE	Begrepsanalyse	Concept analysis

Innhold

FORORD **4**

1. INNLEDNING **5**

1.1 INTRODUKSJON TIL OPPGAVEN 5
1.1.1 Fra særinteresser til fellessak *5*
1.2 AVGRENSING AV OPPGAVEN 6
1.2.1 Forskningsspørsmål *7*
1.3 METODE 7
1.3.1 Gjennomgang av relevant norsk og internasjonal litteratur og veiledningsmateriale *7*
1.3.2 Drøfting av begrepet i ekspertverksted *8*

2. SAMMENDRAG **10**

2.1.1 Forslag til strukturering av begrepet *10*
2.1.2 Forslag til operasjonalisering av begrepet *10*

3. HISTORIEN BAK BEGREPET UNIVERSELL UTFORMING **12**

3.1 DE SJU PRINSIPPENE 13
3.2 FRA TILGJENGELIGHET FOR FUNKSJONSHEMMEDE TIL UNIVERSELL UTFORMING 14

4. UNIVERSELL UTFORMING I POLITIKKUTFORMING OG LOVGIVNING **18**

4.1 RIKSPOLITISKE RETNINGSLINJER FOR UNIVERSELL UTFORMING 19
4.1.1 Rikspolitiske retningslinjer setter konkrete krav til universell utforming *20*
4.2 UTARBEIDING AV EN STANDARD FOR UNIVERSELL UTFORMING 21
4.3 INNFØRING AV BEGREPET UNIVERSELL UTFORMING I TEKNISK FORSKRIFT (TEK) 22

5. HVORDAN BENYTTES BEGREPET UNIVERSELL UTFORMING? **23**

5.1 UNIVERSELL UTFORMING SOM VERDIGRUNNLAG 23
5.2 HVORDAN FORSTÅES OG BRUKES BEGREPET I ULIKE FAGDISIPLINER? 25
5.2.1 Samfunnsfagene *25*
5.2.2 Helsefagene *25*
5.2.3 Informasjonsteknologien *26*
5.2.4 Produktdesign *27*
5.2.5 Transport /samferdsel *28*
5.2.6 Arkitektur og landskapsarkitektur *28*
5.2.7 Byggenæringen *29*
5.3 HVORDAN KAN UNIVERSELL UTFORMING FORSTÅES I FORHOLD TIL ANDRE BESLEKTEDE BEGREPER? 30
5.3.1 Tilgjengelighet *30*
5.3.2 Brukbar/ funksjonell *31*
5.3.3 Om tilgjengelighet og brukbarhet *32*
5.3.4 Likeverdig/ Likestilt *32*
5.3.5 Bærekraftig *33*
5.4 ESTETIKK, FUNKSJONALITET OG GRADER AV UNIVERSELL LØSNING 34

6. RESULTATER OG DRØFTING **35**

6.1 UNIVERSELL UTFORMING SOM MÅL, STRATEGI OG TILTAK 35
6.2 UNIVERSELL UTFORMING SOM MÅL FOR SAMFUNNSUTVIKLINGEN 36
6.3 UNIVERSELL UTFORMING SOM EN STRATEGI 37
6.4 UNIVERSELL UTFORMING SOM OVERORDNET STRATEGI I DESIGN AV TILTAK OG VIRKEMIDLER 37
6.5 DE VIKTIGSTE PROBLEMSTILLINGENE DRØFTET I VERKSTED (SE OGSÅ VEDLEGG 10) 38

7. HVORDAN KAN UNIVERSELL UTFORMING OPERASJONALISERES? **43**

7.1 UTVIKLING AV EN BEGREPSSTRUKTUR 43
7.2 FUNKSJONSKRAV 44
7.3 MÅLGRUPPE OG AMBISJONSNIVÅ 44
7.4 Å IDENTIFISERE BRUKERGRENSESNITT 46
7.5 FORSLAG TIL EN MODELL FOR OPERASJONALISERING AV BEGREPET 47
7.5.1 Mulig struktur for operasjonalisering *49*

8. OPPSUMMERING 50

8.1 PROBLEMSTILLINGER 51
8.2 FORSLAG TIL OPERASJONALISERING 51
8.3 DE VIKTIGSTE KONKLUSJONENE 52
8.4 HVILKE MÅL ER MULIG Å OPPNÅ? HVORDAN HÅNDTERE MÅLKONFLIKTER? 53
8.5 BEHOV FOR MER KUNNSKAP/ UTVIKLINGSARBEID 53

9. VEDLEGG: DE SJU PRINSIPPENE 55

10. VEDLEGG. OPPSUMMERING FRA EKSPERTVERKSTEDENE. 56

OPPSUMMERING AV DISKUSJON I EKSPERTVERKSTED 1: 57
OPPSUMMERING AV DISKUSJON I EKSPERTVERKSTED 2: 61
OPPSUMMERING AV DISKUSJON I EKSPERTVERKSTED 3: 67

11. LITTERATURLISTE 71

Forord

Dette prosjektet er gjennomført av SINTEF Byggforsk, Arkitektur og byggteknikk på oppdrag fra Husbankens strategikontor og Statens Bygningstekniske etat. Oppdraget er gjennomført i en tverrfaglig arbeidsgruppe som har bestått av:

- Solvår Wågø, arkitekt / forsker SINTEF Byggforsk, Arkitektur og byggteknikk (prosjektleder).
- Karin Høyland, forsker / PhD-stipendiat SINTEF Byggforsk, Arkitektur og byggteknikk/ NTNU, Fakultet for arkitektur, Institutt for byggekunst, prosjektering og forvaltning.
- Liv Øvstedal, forsker/ PhD-stipendiat, SINTEF Teknologi og samfunn, Transportsikkerhet og -informatikk/ NTNU, Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi, Institutt for bygg, anlegg og transport
- Dag Kittang, forsker SINTEF Byggforsk, Arkitektur og byggteknikk.

Det er gjennomført tre tverrfaglige ekspertverksteder. Det første omfattet en overordnet drøfting av begrepet, det andre en tverrfaglig drøfting med fokus på ulike fagtradisjoners håndtering av begrepet og det tredje verkstedet innebar en drøfting med representanter fra brukerorganisasjonene. I tillegg har intervjuer med aktører i byggebransjen gitt oss innsikt i hva utbyggere og arkitekter legger i begrepet Universell utforming.

Deltakere fra ekspertverkstedene har fungert som referansegruppe for prosjektet. Oppsummering og konklusjoner etter verkstedene har vært forelagt både deltagere, oppdragsgiver og oppdragsgivers faglige kontaktpersoner for å få innspill. Oppsummeringene fra alle tre verkstedene følger som vedlegg til rapporten.

Følgende har bidratt med tekst og kvalitetssikring i kapittel 5.2: *Hvordan forstås og brukes begrepet i ulike fagdisipliner*:

- Samfunnsfag: Jan Tøssebro og Eva Magnus, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU
- Helsefag: Eva Magnus, NTNU og ergoterapeut Solveig Dale, Trondheim kommune
- IKT: Jan Håvard Skjetne, SINTEF IKT
- Produktdesign:Trond Are Øritsland, Institutt for produktdesign, NTNU
- Arkitektur og landskapsarkitektur: Landskapsarkitekt Else Karlstrøm

Faglige kontaktpersoner på oppdragsgiversiden har vært Tone Rønnevig i Statens Bygningstekniske etat og Torstein Syvertsen i Husbanken.

Vi takker de faglige kontaktpersonene og deltakerne på verkstedene for verdifulle innspill og engasjement i arbeidet med prosjektet!

Der ikke annet er oppgitt er foto tatt av forfatterne.

Trondheim 17.11.2006
Arkitekt / Forsker Solvår Wågø

1. Innledning

1.1 Introduksjon til oppgaven

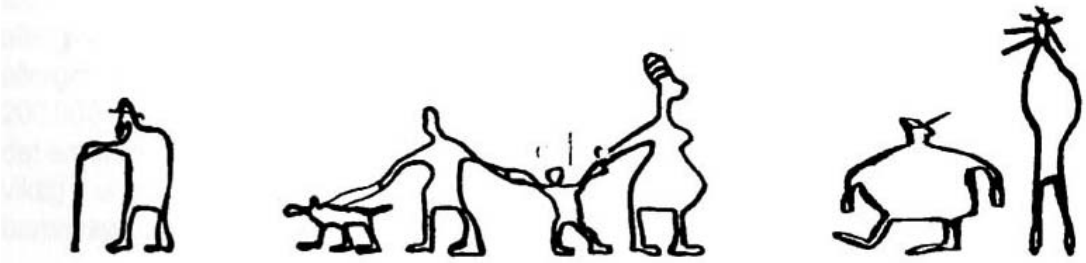

Figur 1.1: Illustrasjonen er hentet fra Husbankens hefte HB7.F.37. Layout: Ren & Skjær design.

Stortinget har vedtatt at prinsippet om universell utforming skal legges til grunn for utviklingen av samfunnet. Dette har sammenheng med det etiske prinsipp om at løsninger som blir valgt ikke skal virke diskriminerende ved redusert tilgjengelighet og brukbarhet for enkelte grupper. På bakgrunn av Stortingets vedtak om å sikte mot det "universelt utformede samfunn" blir disse prinsippene etter hvert innarbeidet i de lover og det regelverk som styrer planlegging og utbygging av det fysiske miljøet. I norsk plan- og bygningslovgivning er spørsmålet om universell utforming drøftet som et allment prinsipp i planlovutvalget og i bygningslovutvalget. I utkastet til ny plan- og bygningslov heter det nå at "Prinsippet om universell utforming skal ligge til grunn for planleggingen og kravene til det enkelte byggtiltak" (NOU 2005:12). De etiske sidene ved spørsmålet er dessuten grundig drøftet i antidiskrimineringsutvalget (Syseutvalget).

Husbanken og Statens bygningstekniske etat samarbeider om en satsing på kunnskapsutvikling innen universell utforming. På den bakgrunn har de bedt SINTEF Byggforsk om å gjennomføre et forsknings- og utredningsprosjekt som blant annet skal ta sikte på å avklare innholdet i begrepet "Universell utforming". Universell utforming er et begrep som er i ferd med å bli innarbeidet i planlegging og utbygging av våre fysiske omgivelser. Dette er likevel ikke et entydig begrep som er forståelig for alle. Det er heller ikke klart hvilke konkrete konsekvenser og praktiske tiltak prinsippet om universell utforming vil kunne få.

1.1.1 Fra særinteresser til fellessak

Kravet om et bredere brukerperspektiv og omgivelser som tilrettelegger for mangfoldet i befolkningen er en vesentlige endring i fokus fra tilgjengelighet for spesifikke grupper. Universell utforming fordrer at mangfoldet i befolkningen legges til grunn i all planlegging. En tradisjonell tilnærming der omgivelsene tilpasses den enkelte gir tilgjengelighet, mens universell utforming er en mer inkluderende strategi for å sikre at så mange som mulig kan bruke den samme løsningen og redusere behovet for spesialløsninger og tilleggsutstyr.

Universell utforming handler i sin kjerne om å planlegge og utforme omgivelser og produkter på en slik måte at de kan brukes av så mange som mulig. Ambisjonene gjelder enten du er barn, middelaldrende eller eldre, med eller uten funksjonsnedsettelser og uavhengig av kjønn, kunnskap og språkferdigheter. Det handler om at alle skal delta i samfunnet på en likeverdig måte.

Universell utforming handler også om bygningers og omgivelsers brukskvaliteter. Brukskvalitet er et sammensatt begrep først og fremst brukt innenfor design og industri for vurdering av produkter. For å vurdere brukskvaliteten, kan man ikke bare fokusere på brukerne. Man må også ha kunnskap om sammenhengen mellom produktet, oppgaven produktet skal brukes til, samt å forstå omgivelsene som brukeren og produktet befinner seg i. Brukskvaliteten kan forbedres ved å tilpasse produktet:

1. - til oppgaven som skal løses
2. - til omgivelsene
3. - til brukernes ulike forutsetning, begrensinger og kapasitet.

Prinsippene for universell utforming kan sees som et ledd i en kvalitetssikringsprosess for brukskvalitet, fra idéfase til endelig resultat. I begrepet universell utforming ligger også fokus på brukbarhet for noen definerte kategorier av grupper. Dette er ikke fordi vi primært ønsker å tydeliggjøre disse gruppenes ulike behov, men for å legge deres brukskriterier til grunn. Dette kan gi en større brukbarhet for flere og dermed behov for færre (fordyrende) tilleggsløsninger.

Begrepet universell utforming blir omtalt som et ***mål*** for samfunnsutvikling ved å forme et samfunn der alle kan delta på like vilkår, selv om behovene og ferdighetene fra brukergruppe til brukergruppe varierer sterkt. Et universelt utformet samfunn er et samfunn som tar vare på behovene og mulighetene til alle mennesker uavhengig av forutsetninger og evner. Begrepet blir også presentert som en ***strategi*** for å nå dette målet, ved at universell utforming skal bidra til at våre bygde omgivelser skal være tilgjengelig for alle. I tillegg oppfatter mange begrepet universell utforming som et sett av konkrete ***tiltak og virkemidler*** som settes i verk for å skape bedre tilgjengelighet, økt sikkerhet, bedre orientering for svaksynte, dimensjoneringsgrunnlag for livsløpstandard, tilgjengelighetskrav for rullestol etc. Begrepet er internasjonalt, tverrsektorielt og omhandler alt fra tjenester og IKT-løsninger til gjenstander og bygninger.

Fra å se på det som et spørsmål om å skape tilgjengelighet for rullestolsbrukere er det etter hvert også blitt utvidet til et spørsmål om å legge forholdene til rette for å kunne innfri alle slags funksjonskrav og tilrettelegging for ulike grupper som for eksempel barn, eldre, gravide etc., uavhengig av funksjonsnivå. Universell utforming er således et sammensatt begrep som blir benyttet på alle disse nivåene.

1.2 Avgrensing av oppgaven

Det foreligger mye materiale som drøfter begrepet Universell utforming som ideologi og verdigrunnlag. Prinsippet om at universell utforming skal legges til grunn for all planlegging er vedtatt, og dette prosjektet har derfor ikke som mål å inngå i en ny diskusjon om prinsippet universell utforming. I dette prosjektet ønsker vi å drøfte begrepet universell utforming med tanke på hvordan begrepet kan operasjonaliseres. Vi ønsker å etablere en begrepsstruktur som klargjør begrepet som overdnet mål og strategier på ulike sektorområder, og i forhold til konkrete tiltak og virkemidler, knyttet til funksjonalitet og ulike brukergruppers behov. Dette vil imidlertid ikke si at løsningene skal handle om tilpasninger kun til definerte brukergrupper. De bør tilpasses så mange brukerbehov som mulig. Prosjektet vil drøfte begrepet i forhold til en begrepsstruktur og mindre i forhold til funksjonalitet, ulike brukergruppers behov og løsningsbeskrivelser.

Spørsmål av mer prinsippiell karakter er blitt grundig drøftet av ulike utvalg som er nevnt i rapporten (Bygningslovutvalget, Syseutvalget, Manneråkutvalget m.fl.).

Spørsmål knyttet til målkonflikter og prioriteringer blir som hovedregel avveininger av ulike hensyn i konkrete saker og sjelden gjenstand for generelle retningslinjer. Kostnadsaspektet er en interessant problemstilling i forhold til universell utforming som behandles i et parallelt prosjekt: Samfunnsøkonomisk lønnsomhet. (SINTEF Byggforsk i samarbeid med NIBR)

1.2.1 Forskningsspørsmål

Vi har i tråd med prosjektprogrammet valgt å konsentrere oss om følgende:

- Hvordan prinsippet om universell utforming kan konkretiseres og operasjonaliseres i planleggingssammenheng.

I dag kan det for mange synes som om begrepet "svever" som overordnet, ullent og ideologisk på den ene siden, og med beskrivelser av en mengde detaljløsninger på den andre siden. Det er derfor behov for å sortere dette begrepet på en måte som synliggjør de ulike nivåene i et begrepsapparat og som gjør begrepet mer håndterlig. En slik begrepsavklaring er ikke minst viktig med tanke på å kunne operasjonalisere begrepet gjennom utvikling av planleggingsverktøy.

1.3 Metode

Prosjektet er gjennomført med følgende aktiviteter:

1.3.1 Gjennomgang av relevant norsk og internasjonal litteratur og veiledningsmateriale

Det eksisterer mye materiale som beskriver begrepet Universell utforming både i den nasjonale og internasjonale litteraturen. Prosjektet har ikke hatt rammer for en omfattende gjennomgang av den litteraturen som eksisterer på området. Det foreligger imidlertid en fersk kunnskapsoversikt for temaet Universell utforming og tilgjengelighet i en Byggforskrapport fra 2005.
(S. Nørve, J. Christophersen et al. 2005). Fra kunnskapsoversikten og fra vår gjennomgang av litteratur og veiledningsmateriale har vi trukket ut definisjoner og begrepsforståelser. Dette ligger til grunn for diskusjonene i verkstedene.

Et viktig bidrag til å innføre begrepet Universell utforming i norsk samfunnsplanlegging var Rådet for funksjonshemmede ved Aslaksen m.fl. sin rapport "*Universell utforming. Planlegging og design for alle*" som kom i 1997 (Aslaksen Finn, Steinar Bergh et al. 1997). Dette arbeidet ble fulgt opp av flere offentlige utredninger og stortingsmeldinger. Den første og viktige rapporten var "Manneråkutvalget" som gjennom NOU 2001:22 *Fra bruker til borger* la et viktig grunnlag for politikkutformingen på området, og ble fulgt opp av St. meld, nr. 40 2002-2003 *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer* og en rekke handlingsplaner om temaet. (St. meld. nr. 40 2002-2003,) og (NOU 2001:22). Arbeidet ble også fulgt opp av "Syseutvalget" som i sin NOU 2005:8 *Likeverd og tilgjengelighet* la grunnlaget for et styrket rettslig vern på grunnlag av nedsatt funksjonsevne, "antidiskrimineringsloven" (NOU 2005:8). Ikke minst har Nicolai V. Skjerdals vedlegg til denne utredningen vært et viktig teoretisk bidrag til økt forståelse av begrepet universell utforming.

Prinsippene om universell utforming er også blitt nedfelt i plan- og bygningslovgivningen, i retningslinjer for eiendomsforvaltningen og i boligpolitikken. Boligutvalgets utredning, NOU 2002:2 *Bolimarkedene og boligpolitik*k, Eiendomsutvalgets NOU 2004:22 *Velholdte bygninger gir mer til alle*, har alle etablert Universell utforming som en forutsetning for utvikling av politikk og virkemidler (NOU 2002:2,; NOU 2004:22). I Bygningslovutredningen, NOU 2005:12 *Mer effektiv bygningslovgivning,* har Universell utforming fått en viktig plass (NOU 2005:12).

Vi har også studert utenlandsk litteratur om temaet. Her er det spesielt The Center for Universal Design ved North Carolina State University som gjennom sine nettsider har gitt viktig informasjon (The Center for Universal Design 2005)

1.3.2 Drøfting av begrepet i ekspertverksted

Begrepet "Universell utforming" og kunnskapsbehovet knyttet til dette ble tidligere diskutert i Boligforum 23.02.05[1]. Boligforum kom med følgende uttalelse som ble et viktig grunnlag for prosjektarbeidet:

"Det ble understreket fra næringen at en av grunnene til "livsløpsstandardens" suksess er at den er svært konkret og lett å forholde seg til. De mente at begrepet Universell utforming fremdeles bærer preg av å være for mye ideologi til å kunne håndteres i konkrete byggesaker. Selv om hele begrepet er altomfattende bør man heller klargjøre hva som er de viktigste delmålene. De ønsket også en samordning av sjekklister og kriterier som benyttes. De ulike aktørene opererer i forhold til flere kommuner, og etter hvert også flere land, og ønsker ikke å bruke tid til å sette seg inn i de ulike aktørenes begrepsdefinisjoner" (fra møtereferatet).

I tre arbeidsmøter eller ekspertverksteder samlet vi fagfolk med spesiell kunnskap på området og drøftet forslag til begrepsavklaring, målformuleringer og begrepsstruktur. Representanter fra brukerorganisasjoner, fra større forskningsinstitusjoner, universitet og forvaltning som har jobbet med temaet deltok på disse møtene.

Ekspertgruppene i de tre verkstedene har bestått av deltakere fra:

- Husbanken
- Trondheim kommune
- Statens bygningstekniske etat
- Ergoterapi ved Høyskolen i Sør Trøndelag
- Arkitekthøyskolen i Oslo
- Institutt for produktdesign, NTNU
- Institutt for byggekunst, prosjektering og forvaltning, NTNU
- Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU
- Landskapsarkitekt Else Karlstrøm (eget firma)
- Norges Blindeforbund
- Funksjonshemmedes fellesorganisasjon
- Norges Handikapforbund

1 Boligforum representerer et bransjeforum med representanter fra: Forbrukerrådet, Husbankens Regionkontor Trondheim, Trondheim kommune ved Bolig- og byfornyelseskontoret, Trondheim Eiendom, Trondheim Byteknikk, SINTEF Byggforsk, Arkitektur og byggteknikk. NTNU - Fakultet for arkitektur og billedkunst, Boligprodusentenes forening, Nordbohus AL, Heimdalgruppen AS, Skanska Bolig AS, Studentsamskipnaden (SiT), Trondheim og Omegn Boligbyggelag (TOBB).

- SINTEF Transport og samferdsel
- SINTEF IKT
- SINTEF Byggforsk.

Det første verkstedet foregikk som en tverrsektoriell og overordnet drøfting.

Til det andre ekspertverkstedet inviterte vi en tverrfaglig gruppe sammensatt av representanter for ulike fagdisipliner (arkitektur, landskapsarkitektur, samferdsel, kommunal og statlig planlegging, IKT, produktutvikling, sosialt arbeid.)

Til det tredje verkstedet inviterte vi representanter fra brukerorganisasjonene Norges Blindeforbund, Norges Handikapforbund og Funksjonshemmedes fellesorganisasjon.

Ekspertverkstedene bidro i stor grad med generelle refleksjoner over temaet. Problemstillingene drøftet i ekspertverkstedene har gitt viktige innspill i vår drøfting og er lagt til grunn for prosjektet. Vi viser her til eget kapittel 6.5: *De viktigste problemstillingene drøftet i verksted*, samt vedlegg kap. 10: *Oppsummering fra ekspertverkstedene*.
(For oversikt over deltakere henviser vi også til vedlegg kap 10.)

2. Sammendrag

Universell utforming er en strategi for å oppnå et samfunn bedre for alle ved at flest mulig skal kunne mestre hverdagen sin uten behov for særløsninger. Universell utforming handler ikke om "tilpassing", men om en grunnholdning til at hovedløsningene skal passe for alle. Universell utforming som planleggingsstrategi har den menneskelige dimensjon i fokus og er planlegging for hele mennesket i alle livsfaser.

I denne rapporten har vi sett på hvordan universell utforming kan forståes, hvordan begrepet fungerer som verdigrunnlag og hvordan det blir brukt i ulike fagdisipliner. Vi ser at det i de ulike fagdisipliner legges vekt på ulike aspekter ved begrepet. Vi har også drøftet begrepet universell utforming i forhold til beslektede begreper som tilgjengelighet, brukbarhet og bærekraft. Lærdom fra disse områdene kan benyttes i videre operasjonalisering av begrepet.

2.1.1 Forslag til strukturering av begrepet

I vår drøfting har vi sett at "Universell utforming" kan formuleres i et begrepsapparat med tre nivå:

Mål:
Flest mulig skal mestre sin hverdag.
Løsninger, produkter og tjenester skal kunne brukes av flest mulig.

Strategi:
Universell utforming er en strategi for å kunne oppnå dette målet.

Tiltak:
Utvikle konkrete fysiske og organisatoriske løsninger, produkter og tjenester som gjør det mulig for flest mulig å mestre sin hverdag.

Vi mener at man bør reservere begrepet på overordnet nivå; som en planleggingsstrategi.
Universell utforming er dermed en strategi for å oppnå målet om et bedre samfunn for alle.
Basert på diskusjonene i verkstedene har vi konkludert med at Universell utforming som strategi må si noe om:

- Til hva: Beskrive funksjonen
- For hvem: Beskrive brukerkategorier

Vi kom også fram til at universell utforming må inkludere brukskvalitet. Det er ikke godt nok at løsningen er fysisk tilgjengelig for alle. Løsningen må også ha brukskvaliteter som gjør den kvalitativt god å bruke for alle.

2.1.2 Forslag til operasjonalisering av begrepet

Vi har sett på hvordan prinsippet om universell utforming kan konkretiseres og operasjonaliseres i planleggingssammenheng.

Begrepet universell utforming har flere paralleller til begrepet bærekraftig utvikling i sin kompleksitet. De skal begge ivareta langsiktige kvaliteter og omhandler et sammensatt tema fra bygninger, uterom og infrastruktur, til gjenstander og materialbruk. På bakgrunn av litteraturgjennomgangen, og etter mønster fra "Verktøy for miljøprogrammering" som SINTEF utarbeidet i samarbeid med Statsbygg og Oslo kommune, kan det utarbeides en begrepsstruktur. I et slikt verktøy kan man operasjonalisere sammensatte og komplekse målformuleringer med både kvantitative og kvalitative mål. Vi mener derfor at strategien universell utforming kan operasjonaliseres på samme måte; ved hjelp av et verktøy med klart definerte delmål og konkrete krav til løsninger for å nå delmålene. For å komme fram til dette er det en del utviklingsarbeid som må gjøres. Det er igangsatt et prosjekt der det utvikles et utkast til verktøy for universell utforming. Oppdragsgiver for dette prosjektet er Husbankens regionkontor i Trondheim.

3. Historien bak begrepet Universell utforming

Ideologisk er universell utforming en strategi basert på likeverd, likestilling og "for alle" tankegang som har eksistert i Norge lenge før begrepet ble introdusert. Livsløpsboligen er et eksempel på dette. I tillegg til forskning og ideologi på Universitets- og høyskolenivå har interesseorganisasjonene vært tydelige på dette. Begrepet "universal design" oppstod blant amerikanske formgivere og produktutviklere på 1980- tallet. Begrepet ble introdusert første gang av arkitekten Ron Mace i 1985 i en artikkel i Designers West. Dette er den tidligste skriftlige dokumentasjon av begrepet i bruk.

En kort oppsummering av de viktigste milepælene i innføringen av begrepet i USA:

- Ron Mace begynte å bruke begrepet skriftlig i 1985.
- UDEP - det amerikanske utdanningsprosjektet i UU; Oppstart i 1991.
- Første utgave av prinsippene kom i 1995.
- De 7 prinsippene i endelig versjon foreligger i 1997.

Idégrunnlaget bygger på tidligere erfaringer, ideer og prosesser, både i USA og andre deler av verden. Begrepet har en forhistorie tilbake til rehabiliteringsarbeidet i USA etter andre verdenskrig der personer med nedsatt funksjonsevne ble satt i stand til å takle hverdagen ved hjelp av behandling, trening og tekniske hjelpemidler. Dette satte søkelyset på betydningen av det fysiske miljøet for funksjonsevnen. Man innså begrensningene i at grunnleggende data for funksjonalitet, slik som rekkevidde, -høyde, gripestyrke, lengde og bredde på hender osv. var basert på betraktninger av gjennomsnittspersoner, eksempelvis fra målinger av rekrutter. Etter hvert erkjente man også at tilgjengelighetsløsninger kunne være spesielle og stigmatiserende. Man ønsket et bredere grunnlag for å forme produkter og vurdere funksjonalitet, og man ønsket begrep og konsepter som kunne ivareta design, funksjonalitet, økonomi, jus og sosiale problemstillinger for funksjonshemmede og funksjonsfriske.
På bakgrunn av evalueringer av produkter, bygninger og bygningselementer på 1990-tallet, satte Center for Universal Design ved North Carolina State University sammen en arbeidsgruppe med industridesignere, arkitekter og omgivelsesforskere for å utvikle funksjons- og ytelseskrav til produkter, slik at de kunne være brukbare for et bredt spekter av personer med ulike forutsetninger. Center for Universal Design utarbeidet prinsipper for "universal design" som skulle gjelde alle grupper av befolkningen. Arkitekten Ron Mace ledet arbeidet som også resulterte i definisjoner av begrepet og utvikling av prinsipper for universell utforming. Senteret definerer *universal design og hensikten med universal design på følgende måte:*

"Universal design is the design of products and environments to be usable by all people, to the greatest extent possible, without the need for adaptation or specialized design." "The intent of universal design is to simplify life for everyone by making products, communications, and the built environment more usable by as many people as possible at little or no extra cost. Universal design benefits people of all ages and abilities".(The Center for Universal Design 2005).

Læren om universell utforming henter inspirasjon fra forskning om relasjoner mellom menneske og miljø, spesielt ergonomi, som igjen bygger på fysiologi, psykologi, antropometri[2], sosiologi og teknologi.

[2] Læren om menneskelegemets målforhold.

3.1 De sju prinsippene

En arbeidsgruppe av arkitekter, produktdesignere, ingeniører og forskere ved The Center for Universal Design utarbeidet sju prinsipper med tilhørende retningslinjer for å klargjøre innholdet av begrepet universell utforming. Prinsippene er bygd opp i et tredelt system som består av navn, definisjon og retningslinjer (se vedlegg), og skal kunne brukes til evaluering, nyutvikling, utdanning og informasjonsarbeid. Disse prinsippene, definisjonene og retningslinjene kan brukes som funksjonskrav og sjekklister og gi grunnlag for spesifikasjoner.

Forklaringene nedenfor er oversatt og presentert i *"Universell utforming. Planlegging og design for alle"*, utgitt av Rådet for funksjonshemmede i 1997 (Aslaksen Finn, Steinar Bergh et al. 1997). Bildene som illustrerer prinsippene er hentet fra nettstedet til Center for Universal Design (The Center for Universal Design 2005).

De sju prinsippene for universell utforming er:

1. Like muligheter for bruk.
   Utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for alle.

1. Fleksibel i bruk.
   Utformingen skal tjene et vidt spekter av individuelle preferanser og ferdigheter.

2. Enkel og intuitiv i bruk.
   Utformingen skal være lett å forstå uten hensyn til brukerens erfaring, kunnskap, språkferdigheter eller konsentrasjonsnivå.

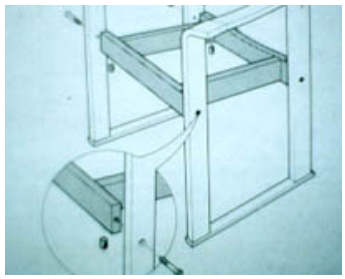

3. Forståelig informasjon.
   Utformingen skal kommunisere nødvendig informasjon til brukeren på en effektiv måte, uavhengig av forhold knyttet til omgivelsene eller brukerens sensoriske ferdigheter.

4. Toleranse for feil.
   Utformingen skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser, eller minimalisere utilsiktede handlinger.

5. Lav fysisk anstrengelse.
   Utformingen skal kunne brukes effektivt og bekvemt med et minimum av besvær.

6. Størrelse og plass for tilgang og bruk.
   Hensiktsmessig størrelse og plass er muliggjort for tilnærming, rekkevidde, betjening og bruk, uavhengig av brukerens kroppsstørrelse, kroppsstilling eller mobilitet.

I presentasjonen av prinsippene med retningslinjer presiserer forfatterne at prinsippene retter seg bare mot brukbar design, som retningslinjer for designere for å integrere løsninger som tilfredsstiller så mange brukere som mulig. I designprosessen må formgiveren også ta hensyn til en rekke andre hensyn som bl.a. økonomi, teknologi, kultur, kjønn og miljø. Alle retningslinjene er ikke relevante for all design.

Prinsippene er utviklet først og fremst med utgangspunkt i produktdesignerens vokabular, og alle er derfor ikke like relevant for bygningsutforming. Man ønsker å sette søkelys på samspillet mellom bygg og omgivelser og menneskers bruk av disse. Få har imidlertid problematisert begrepet i forhold til hva det vil si for planlegging, hvilke nye rutiner det krever, og videre hvordan kunnskapen om hvordan "alle" brukernes erfaringer skal hentes inn og nyttes som grunnlag for prosjektering.

En mer detaljert gjennomgang av disse prinsippene er presentert i vedlegg, kap. 9: *De sju prinsippene*.

3.2 Fra tilgjengelighet for funksjonshemmede til universell utforming

Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede 1990-1993 og 1994-1997 definerte funksjonshemning som et misforhold mellom individets forutsetninger og miljøets krav til funksjon på områder som er vesentlig for etablering av selvstendighet og sosial tilværelse (Regjeringen 1990-1993; Regjeringen 1994-1997). Definisjonen medfører at funksjonshemningen sees i forhold til det samfunnet som omgir en. Derved rettes oppmerksomheten ikke bare mot personens funksjonstap, men i større grad mot faktorer som det ofte går an å gjøre noe med for å redusere funksjonshemningen. Denne måten å definere funksjonshemning på vektlegger individets egen vurdering og opplevelse av gapet mellom egne muligheter og samfunnets tilrettelegging innenfor områder som har stor betydning for dagliglivet. Ifølge FN viste gjennomføringen av FNs tiår for funksjonshemmede (1983-1992) nødvendigheten av å se nærmere både enkeltindividets behov, og på feil og mangler i samfunnet (forhold som hindrer deltakelse i samfunnslivet) (FN 1999).
Det er ingen selvfølge at personer med nedsatt funksjonsevne blir funksjonshemmet. En funksjonsnedsettelse behøver ikke resultere i begrensninger i samfunnsmessig deltakelse. Funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og

omgivelsenes utforming eller krav til funksjon (St. meld. nr. 40 2002-2003,): 8) En stor del av befolkningen har nedsatt funksjonsevne, en andel som øker med alderen i forhold til sin aldersgruppe. Undersøkelser viser at 17-20% av befolkningen med nedsatt funksjonsevne opplever hindringer av en slik karakter at de kan defineres som funksjonshemmet. Hindringene er delvis samfunnsskapte. (S.st.)

Illustrasjonen (fig 3.2) viser dette gapet mellom individets forutsetninger og samfunnets krav som skaper funksjonshemminger.

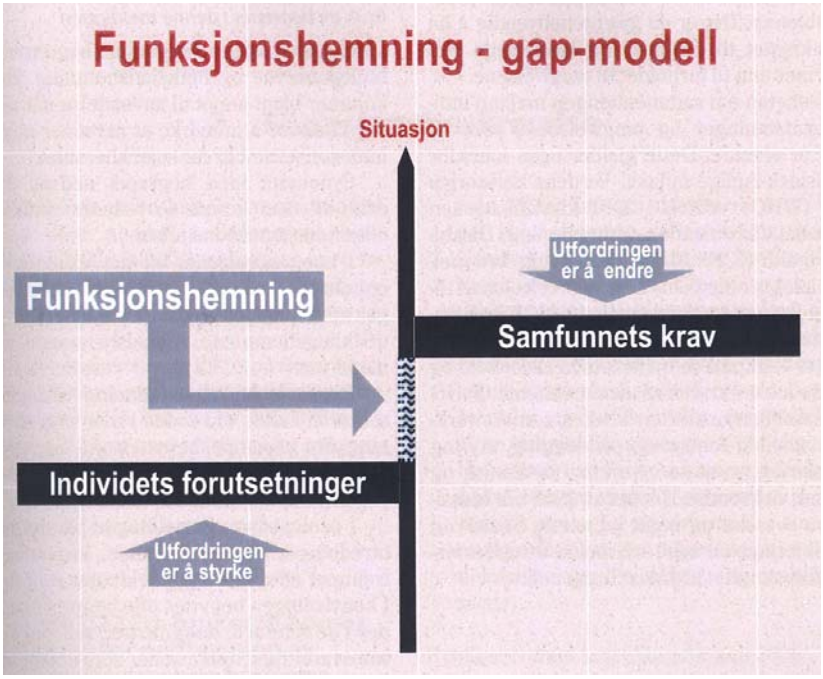

Figur 3..2: Illustrasjon av begrepet funksjonshemming. Kilde: (St. meld. nr. 40 2002-2003,)

Funksjonshemming kan beskrives med forskjellige modeller:

Medisinsk modell: Et avvik eller funksjonsbegrensing hos den enkelte medfører en funksjonshemming, dvs. vansker med å utføre noen av dagliglivets vanlige gjøremål. Dette gjør at vedkommende opplever å ha begrensinger; handikap, i forhold til andre. Ifølge den medisinske forståelsen er det funksjonstapet som medfører funksjonshemming. Den medisinske forståelsen har utgangspunkt i et kunnskapssyn som innebærer at det er viktig å diagnostisere "pasienten" for å kunne skreddersy behandling, trening og hjelpemidler.

Sosial modell: I befolkningen er det en naturlig variasjon i funksjonsevne. I møtet med samfunnsskapte prosesser og løsninger opplever noen barrierer som gir opplevd funksjonshemning, og dermed også handikap i forhold til andre. Fokuset rettes mot endring av fysisk miljø og prosesser i samfunnet.

Relasjonell modell: Funksjonshemmingen oppstår i møtet mellom samfunnets krav og den enkeltes funksjonsevne, den såkalte gap-modellen (se figur 3.2). Denne modellen erkjenner både funksjonsnedsettelsen i seg selv og betydningen av det fysiske og psykososiale miljøet.
Verdens helseorganisasjon (WHO) vedtok i 2001 ICF-klassifiseringen, International Classification of Functioning, Disability and Health. Denne klassifiseringen søker å bygge bro mellom en

biologisk-medisinsk og en mer relasjonell tilnærming. (WHO 2003) (St. meld. nr. 40 2002-2003,) ICF tar hensyn til at funksjonshemning både er relasjonelt og medisinsk betinget.

Det er også andre måter å forstå og presentere funksjonshemming på, for eksempel som en kulturell konstruksjon. Med det menes at en funksjonshemming oppfattes ulikt i ulike kulturer som igjen har betydning for hvordan den fysiske løsningen utformes og hvordan kunnskapen taes opp av planleggere og bransjeutøvere.

Til grunn for universell utforming ligger to skifter i tradisjonell tenking. Den ene er å tenke tilrettelegging for alle i stedet for å tenke enkeltgrupper og diagnoser. Det andre skiftet i perspektiv er at spesialløsninger og spesialtilpasninger til den enkelte ikke er det som fungerer best i lengden, men at de vanlige fysiske omgivelsene gjøres mer anvendelige for en bredere brukergruppe. Det er hovedløsningen, den vanlige løsningen, som skal fungere for alle.

Begge disse skiftene har funnet sted i Norge både på politisk og ideologisk nivå. I offentlige dokumenter er det den relasjonelle modellen for funksjonshemming som har vært representert siden 1970-tallet. Dette gjenspeiles også på teoretisk nivå i forsknings- og utredningsrapporter. På det operasjonelle nivået er det langt vanskeligere. Det er fremdeles lettere å samle data om spesifikke grupper av befolkningen (selv om avgrensingene varierer), enn om funksjonshemmende prosesser og barrierer (Tøssebro 2004). Veiledere om universell utforming synes fremdeles i hovedsak å basere seg på tre dimensjonerende ”grupper”; bevegelseshemmede, orienteringshemmede og miljøhemmede (S. Nørve, J. Christophersen et al. 2005). Det som har fått gjennomslag i praksis er en forståelse av at tilleggsløsninger ikke gir likeverdige tilbud, og de vanlige aksepterte løsningene i samfunnet må gjøres anvendelige for så mange som mulig.

Det er likevel en vesentlig endring i fokus fra tilgjengelighet for spesifikke grupper til et krav om et bredere brukerperspektiv og omgivelser som tilrettelegger for mangfoldet i befolkningen. Universell utforming fordrer at mangfoldet i befolkningen legges til grunn i utgangspunktet, inkludert forskjeller i alder, kjønn, evner og ferdigheter. En tradisjonell tilnærming er at omgivelsene tilpasses og gir tilgjengelighet for den enkelte, mens universell utforming er en mer inkluderende strategi for å sikre at så mange som mulig kan bruke den samme (hoved)løsningen og redusere behovet for spesialløsninger og tilleggsutstyr.

Begrepet universell utforming ble introdusert i Norge først og fremst gjennom rapporten ”*Universell utforming. Planlegging og design for alle*” fra Rådet for funksjonshemmede, (Aslaksen Finn, Steinar Bergh et al. 1997). Målet var å utvikle teori, prinsipper og løsninger slik at alle mennesker kan bruke de samme fysiske løsningene, i så stor utstrekning som mulig, enten det er bygninger, utearealer, kommunikasjonsmidler eller husholdningsartikler. Dette innebar ei ideologisk og velferdspolitisk utfordring ved at begrepet universell utforming stod i opposisjon til unødvendige og stigmatiserende særløsninger. Likestilling, likebehandling og likeverd var sentrale stikkord.

Denne rapporten bygde videre på de definisjonene og prinsippene som var utviklet ved The Centre for Universal Design i USA og deres begrep ”universal design”.

Her er prinsippene ved ”universal design” beskrevet på følgende måte:

”Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og spesiell utforming”.

”Hensikten med konseptet universell utforming er å forenkle livet for alle ved å lage produkter, kommunikasjonsmidler og bygde omgivelser mer brukbare for flere mennesker, med små eller ingen ekstra kostnader. Konseptet universell utforming har som målgruppe alle mennesker i alle aldre, størrelser og med ulike ferdigheter.” (S.st. s: 5.)

Både på kort og lang sikt vil for eksempel mennesker med spesielle behov trenge kompenserende hjelpemidler som for eksempel rullestol eller høreapparat for å fungere likestilt med andre i samfunnet. Etter hvert burde derfor samfunnet utformes slik at det gav de samme mulighetene for alle til å delta på like vilkår uavhengig av forutsetninger.
Begrepet Universell utforming introduserer dermed et nytt syn på samfunnsplanlegging og tilrettelegging for funksjonshemmede som alle vil kunne dra fordel av, fordi det innebærer en bedre utforming av omgivelsene våre som vil kunne komme alle til gode.
I konseptet universell utforming ligger både en visjon og konkrete bestrebelser om å planlegge og realisere bygninger, utearealer og gjenstander slik at de i så stor utstrekning som mulig kan brukes av alle, av barn og gamle, mennesker med ulike størrelser og ferdigheter, funksjonshemmede og ikke-funksjonshemmede. En sammenhengende planprosess fra overordnet, langsiktig samfunnsplanlegging til de konkrete løsninger står sentralt i denne tenkningen (S.st.:6)

Det ideologiske grunnlaget for universell utforming er som vi har påpekt sterkt knyttet til likestilling, likebehandling og likeverd. Denne forståelsen innebærer et mer helhetlig syn på samfunnsutforming og –planlegging, bygd på idealer om likestilling og likebehandling. Dette synet på samfunnsplanlegging og tilrettelegging for funksjonshemma gjennomsyrer de senere offentlige utredningene, stortingsmeldingene og handlingsplanene som tok for seg situasjonen for de funksjonshemmede.

Men det er også kommet kritikk.
Universell utforming fokuserer på å skape lik tilgjengelighet for alle og dermed har man flyttet fokuset bort fra grupper av funksjonshemmede med spesielle behov. I denne kritikken har det også kommet fram at begrepet i seg selv er lite forståelig og ikke gir en intuitiv oppfatning av hva strategien går ut på eller bidrar til at ”budskapet selger seg selv”. Design for alle, inkluderende design og livsløpsstandard er nevnt som eksempler på begrep som kan være lettere å forstå. Begrepet ”planlegging for vår egen framtid” innebærer en erkjennelse av at hensyn til forskjellige funksjonsnivå i planleggingen, handler om en realistisk forståelse av helheten i eget livsløp, blant annet en erkjennelse og ikke en fortrengning av varierende funksjonsevne med alderen.

4. Universell utforming i politikkutforming og lovgivning

I 1999 oppnevnte regjeringen Bondevik 1 et utvalg for å vurdere ulike strategier og virkemidler for å fremme målet om full deltakelse og likestilling for funksjonshemmede (Manneråkutvalget). Denne utredningen, NOU 2001:22 *Fra bruker til borger*, er et sentralt dokument som trekker opp prinsipper og retningslinjer som er fulgt opp i senere arbeid på området. Utvalget tok utgangspunkt i at mennesker med funksjonsnedsettelser skal ha de samme muligheter til livsutfoldelse og deltagelse i samfunnslivet som andre. Utvalget mente at begrepene tilgjengelighet og tilrettelegging må ses i lys av prinsippene for universell utorming og at disse prinsippene må legges til grunn for all samfunnsplanlegging. Tilgjengelighet skal være en rettighet, og skal i prinsippet oppnås ved at hovedløsningen, det vil si det ordinære tilbudet, skal være tilgjengelig for alle (NOU 2001:22; S. Nørve, J. Christophersen et al. 2005).

"Manneråkutvalget" sitt arbeid ble fulgt opp i St. meld. Nr. 40, 2002-2003, *Nedbygging av funksjonshemmedes barrierer*. Gjennom behandlingen av denne stortingsmeldingen gav Stortinget tilslutning til at universell utforming skulle nedfelles i samfunnsutforming og samfunnsplanlegging, og at dette prinsippet skulle legges til grunn for nybygging og nyanskaffelser.

Dermed ble universell utforming et viktig tema både i Boligutvalgets arbeid (NOU 2002:2 *Boligmarkedene og boligpolitikken*) og i Bygningslovutvalget sin innstilling (NOU 2005:12 *Mer effektiv bygningslovgivning II*). Å øke antallet universelt utformede boliger og boområder ble ett av regjeringens hovedmål. Også eiendomsforvaltningsutvalget som avla sin innstilling i 2004 (NOU 2004:22 *Velholdte bygninger gir mer til alle. Om eiendomsforvaltningen i kommunesektoren*) trekker fram universell utforming som et viktig strategisk hensyn ved programmering og prosjektering av nybygg. (NOU 2004:22). Utvalget pekte på at bygninger som tilfredsstiller slike krav vil ha størst muligheter for å tilpasse seg skiftende bruksbehov og at de dermed vil ha lengre økonomisk levetid enn tradisjonelt utforma bygninger.

I 2002 ble det satt ned et utvalg som skulle utrede det rettslige vernet mot diskriminering av funksjonshemmede, "Syseutvalget". Det var viktig gjennom dette arbeidet å få nedfelt i lovverket det menneskesyn og de verdier som Stortinget hadde slått fast i St.meld. nr. 40, at *"hvert menneske har sin egen verdi uavhengig av funksjonsnivå og at samfunnet har et ansvar for å sikre det enkelte menneskets verdi og likeverd … alle mennesker er like mye verdt, har samme grunnleggende behov, skal behandles med samme respekt,…. at mangfold beriker og at hvert menneske med sine kunnskaper og erfaringer er en ressurs for samfunnet."* (St. meld. nr. 40 2002-2003,) :7) .

"Syseutvalget" la fram sin innstilling i 2005 (NOU 2005:8 *Likeverd og tilgjengelighet)* og foreslo en antidiskrimineringslov som mellom annet innebar en tilnærmet plikt til universell utforming av det bygde miljø (NOU 2005:8). Denne plikten var imidlertid ikke absolutt og avgrenset ved at tilretteleggingen ikke skal medføre en uforholdsmessig byrde for virksomheten.

Denne forutsetningen måtte nødvendigvis også medføre endringer i plan- og bygningsloven. Bygningslovutvalget foreslo i sin utredning NOU 2005:12 *Mer effektiv bygningslovgivning II* en ny formålsbestemmelse i plan- og bygningsloven som sa at *" Prinsippene om universell utforming skal ligge til grunn for planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak.*" (NOU 2001:22):15.

De konkrete kravene til det enkelte byggetiltak må imidlertid innarbeides i teknisk forskift med veileder. Denne endringen i formålsbestemmelsene vil bidra til en bevisstgjøring slik at tolkning og praktiseringen av gjeldende regelverk tar hensyn til mennesker med nedsatt funksjonsevne (S. Nørve, J. Christophersen et al. 2005). Formålsbestemmelsen vil også synliggjøre myndighetenes muligheter til å stille vilkår til tilgjengelighetsstandarden ved nye byggprosjekter. Utvalget foreslår at plikten til universell utforming av nye bygg blir innført med virkning fra 1. januar 2009 og for eksisterende bygg med virkning fra 1. januar 2019 (NOU 2005:12):109).

I Samarbeidsregjeringens bolig- og bygningspolitikk av 6. februar 2004 er universell utforming nevnt som en konkret målsetting (KRD 2004). I den samme regjeringens "*Handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne - Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder*" som ble lagt fram i 2004 går det fram at tilgjengelighet og brukbarhet skal systematisk utbedres med hovedvekt på transport, bygg og uteområder og informasjonsteknologi (Arbeids- og sosialdepartementet; Miljøverndepartementet 2004). Begrepet og visjonen om større fokus på brukbarhet er satt som mål for utforming og planlegging både på nasjonalt og kommunalt nivå.

Også Norske Arkitekters Landsforening (NAL) gjorde i 2004 universell utforming til et satsningsområde for arkitektbransjen (NAL 2004). I sin handlingsplan har NAL nedfelt en målsetting om å fremme kunnskap om universell utforming slik at dårlig tilrettelagt utforming ikke skal skje på grunn av manglende kunnskap eller informasjon. De hevder videre at arkitektene har en særdeles viktig funksjon som rådgivere for oppdragsgivere i byggesaker, og vil være blant de viktigste aktører for å virkeliggjøre samfunnets målsetting om et åpnere og mer brukbart samfunn for alle.

Prinsippet om universell utforming av samfunnet er på denne måten nedfelt som et generelt prinsipp som etter hvert skal gjennomsyre alle deler av samfunnslivet.

4.1 Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming

Regjeringen har gjennom Miljøverndepartementet utarbeidet en handlingsplan presentert i Rundskriv T-5/99 "Tilgjengelighet for alle".
På bakgrunn av overordnede målsettinger i denne handlingsplanen arbeider Miljøverndepartementet med å lage rikspolitiske retningsliner (RPR) for universell utforming med hjemmel i plan- og bygningsloven §17-1 første ledd. Dette arbeidet tar utgangspunkt i de nasjonale målene for universell utforming (NIBR 2006.03.20,):

a) Å sikre fullverdig tilgjengelighet med varige virkninger, som innebærer god tilgjengelighet for alle over tid.
b) Å særlig ivareta hensynet til personer med nedsatt funksjonsevne
c) Å sikre at planlegging og forvaltning på alle nivåer bidrar til en utvikling i retning av at alle kan benytte bebyggelse og uterom på likestilt måte.
d) Å ivareta det offentliges ansvar for å sikre at bebyggelse og uterom utformes slik at de kan brukes av alle

Som bakgrunn brukes blant annet Regjeringens handlingsplan "Tilgjengelighet for alle" (Regjeringen 1999) og Rikspolitiske retningslinjer for barn og unge (Regjeringen 1998).

Disse rikspolitiske retningslinjene skal legges til grunn for planlegging og forvaltning etter plan- og bygningsloven og skal gjelde for nye områder, anlegg og bygninger. Så langt det er forsvarlig skal retningslinjene også gjelde for ombygging og bruksendring av eksisterende anlegg og bygninger, samt for områdeutvikling og – omforming.

Retningslinjene skal:

a) synliggjøre og styrke universell utforming i all planlegging og forvaltning etter plan- og bygningsloven
b) gi kommunene bedre grunnlag for å integrere og ivareta universell utforming i sin løpende planlegging og forvaltning etter plan- og bygningsloven
c) sikre bred medvirkning for å bringe inn relevant kunnskap og erfaringer
d) gi grunnlag for å vurdere saker der universell utforming kommer i konflikt med andre hensyn / interesser
e) styrke fylkeskommunen og fylkesmannen muligheter for innspill og medvirkning der det er nødvendig for å ivareta formålet med retningslinjene, og gi grunnlag for innsigelser fra berørt statlig fagmyndighet, samt klage. (S.st.)

4.1.1 Rikspolitiske retningslinjer setter konkrete krav til universell utforming

I forslaget til rikspolitiske retningslinjer blir det stilt krav til universell utforming av våre fysiske omgivelser som kan oppfattes som konkrete tiltak og virkemidler for å oppnå det universelt utformede samfunnet (NIBR 2006.03.20,):

a) Produkter og omgivelser skal utformes på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning og spesiell utforming. Dette inkluderer personer med nedsatt bevegelse, syn, hørsel, forståelse, samt nedsatt toleranse for forurensing og allergifremkallende stoffer.

b) Ny utbygging skal i størst mulig grad legges til eksisterende lokale sentra, tettsteder og byområder av hensyn til miljø og den delen av befolkningen som har lavest mobilitet og som ikke disponerer bil.

c) Utbyggingsområder lokaliseres, planlegges og utformes slik at det kan oppnås tilfredsstillende atkomst til alle bygninger, og slik at mulig andel av veier gir god framkommelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Som et minimum skal det lages alternative ruter for veier og gangveier.

d) Infrastruktur for transport skal i størst mulig grad utformes og tilrettelegges slik at det dekker hele befolkningens behov.

e) Det skal etterstrebes at det i alle deler av kommunen finnes friområder og friluftsområder som er utformet etter prinsippet om universell utforming.

f) Lokalisering av arbeids-, omsorgs- og boligløsninger for grupper med særlige behov, skal bygge på en samlet vurdering av konsekvenser knyttet til brukbarhet, sosial integrasjon, utbyggingsmønster, transport, lokalklima m.m.

g) Byggverk og produkter til byggverk skal minst tilfredsstille kravene gitt i teknisk forskrift til plan- og bygningsloven (TEK) §§ 10-1 til 10-6.

h) Det skal legges vekt på å skape omgivelser som gir alle mennesker gode muligheter til å orientere seg.

i) Informasjon gis på en klar og tydelig måte og skal være forståelig for alle.

I tillegg vurderes det å stille krav som bidrar til universell utforming som for eksempel at :

j) Unødvendig belastning for miljøhemmede skal unngås, både innendørs og utendørs.

k) Uteoppholdsarealer utformes med tilfredsstillende atkomst, og slik at de gir aktivitets-muligheter for alle grupper av brukere.

l) Universell utforming av alle eller en viss andel av nye boliger i nye prosjekter.

m) Deler av boligers uterom skal utformes etter prinsippene om universell utforming.

n) Deler av uteområder for barnehager og skoler skal utformes etter prinsippene om universell utforming. Dette skal ikke utelukke fysisk utfordrende områder som bratt lende o.a.

o) bygninger og utearealer, inkludert offentlige gater, fortau, parker etc. skal driftes og vedlikeholdes på en slik måte at de er fremkommelig for alle, sommer og vinter.

p) Holdeplasser, tilførselsveier o.a. som angår kollektivsystemet skal utformes etter prinsippene om universell utforming.

l) De kollektive transportmidlene (tog, t-banevogner, trikker, busser) skal utformes etter prinsippene om universell utforming.

De rikspolitiske retningslinjene er under arbeid og foreligger foreløpig ikke som formelt forslag. Det er heller ikke kjent hvordan Miljøverndepartementets endelige vurdering vil bli.
De punktene som er tatt med her er ment som en illustrasjon av forholdet mellom overordnede mål og strategier fra Regjeringens handlingsplan ”Tilgjengelighet for alle” (Rundskriv T-5/99) og konkrete tiltak og virkemidler i hh til NIBRs arbeid med Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming.

Hvilke tiltak og virkemidler som er relevante, må konkretiseres innenfor de ulike virksomhetsområdene, bygg- og anlegg, transporttjenester og informasjonsteknologi.

4.2 Utarbeiding av en standard for universell utforming

I arbeidet med å fremme universell utforming, kan standardisering være en viktig strategi. I standardene kan tekniske krav spesifiseres i henhold til myndighetenes ønske om universell utforming. (Sosialdepartementet 2003). Kommunene kan stille konkrete krav gjennom

reguleringsbestemmelsene. I reguleringsplan eller vedtekter til kommuneplan kan en for eksempel sette krav til tilgjengelighet, som utforming av fortauskanter, parkeringsplasser, opplegg for gang- og sykkelstier, utforming av skilt og skiltplassering, tilgjengelighet fra bakkeplan til forretningslokaler, offentlige lokaler eller boenheter. Problemet er at slike krav ofte mangler formelle standarder de kan vise til, at de gjerne taper i konkurransen om "relevans" i planutformingen og at de i liten grad håndheves ved iverksettelse.
Kunnskap om standardisering er også nødvendig for produsenter og brukere (Standard Norge 2004):

- For å kunne produsere tjenester til markedet, nasjonalt og internasjonalt.
- For å kunne sette sammen produkter fra flere tilbydere slik at for eksempel ulike produkter og tjenester kan virke sammen.
- For å kunne sammenlikne ulike tilbud ved innkjøp,
- For å nyttiggjøre seg teknologien fullt ut.

Sosialdepartementet har bedt Standard Norge utarbeide en standard for universell utforming innenfor de prioriterte områdene:

- Bygg- og anlegg
- Symboler og piktogrammer / merking
- Transport
- Turisme
- Informasjonsteknologi og telekommunikasjon
- Ergonomi
- Elektriske installasjoner

4.3 Innføring av begrepet universell utforming i teknisk forskrift (TEK)

Forslaget til endringer i TEK følger opp de overordnede føringene og anbefalingene fra bygningslovutvalget om innføring av universell utforming. Høringsdokumentene sier allikevel tydelig at man *ikke ønsker skjerping av kravene*. (KRD_BE 2006)
Endringene er foreslått å tre i kraft fra 01.01.2007.

SINTEF Byggforsk har i høringsrunden gitt en uttalelse som er i tråd med våre anbefalinger i denne rapporten, og som til dels vil kreve store endringer i høringsutkastet dersom de taes til følge. SINTEF Byggforsk har også på oppdrag fra Bygningsteknisk etat levert et notat som beskriver konsekvensene av forslaget til ny TEK vedrørende universell utforming.

Hensikten med TEK er å pålegge de ansvarlige aktørene i byggeprosessen krav som skal imøtekommes. Dagens regelverk åpner for tolkningsmuligheter og unødige diskusjoner. Bransjeaktørene etterspør tydelige og lett kommuniserbare forskriftskrav.

Prinsippet universell utforming kan gjerne være en visjon i lovens formålsparagraf, men kan ikke fungere som et minstekrav i TEK.
Vi anbefaler klare krav knyttet til brukerbehov som det sterkeste virkemiddelet for å oppnå økt brukskvalitet for alle.

5. Hvordan benyttes begrepet Universell utforming?

5.1 Universell utforming som verdigrunnlag

Det legges ofte vekt på at man gjennom universell utforming må ha særlig fokus på de gruppene som i størst grad opplever samfunnsskapte barrierer. Men på bakgrunn av det synet på samfunnsskapte funksjonshemninger som universell utforming innebærer, er Staten opptatt av å unngå å bruke benevnelser for funksjonshemminger på ulike brukergrupper. Universell utforming er en generell brukerorientering og skal ikke være en tilpasning til ulike særgrupper. Arbeidet med å definere brukerbehov skal derfor konsentrere seg om alle menneskers fysiske og mentale forutsetninger for bruk. Mange funksjonshemmede føler seg imidlertid usynliggjort innenfor begrepet universell utforming.

Som en metode i dette prosjektarbeidet inviterte vi innledningsvis til tre ekspertverksteder der vi drøftet begrepet. De viktigste resultatene som kom fram på verksted med designfagene arkitektur, landskapsarkitektur, produktutvikling representert ved siden av IKT, sosialt arbeid og ergoterapi er oppsummert under de enkelte fagene, i eget kapittel 6.5: De viktigste problemstillingene drøftet i verksted, samt som vedlegg i denne rapporten. Vår oppfatning etter verkstedet med ulike fagprofesjoner er at vi har en felles forståelse av begrepets innhold, selv om arbeidsmåte, verktøy og innfallsvinkel kan variere.

De funksjonshemmedes organisasjoner føler et sterkt eierskap til begrepet universell utforming, samtidig som representantene for disse organisasjonene i ekspertverksted 3 ga uttrykk for at de hadde store problemer med måten begrepet benyttes. (Se Vedlegg; Oppsummering av verksted) Representantene gav utrykk for at man bevisst unngår å benytte funksjonshemmede i eksempler som skal beskrive begrepet og hva det omfatter og på grunn av dette mente de at universell utforming som begrep er en usynliggjøring av funksjonshemmede og deres interesser. Usynliggjøringen går ut på at funksjonshemmede ikke blir tatt med på råd, samt ikke presenteres som en brukergruppe gjennom billedbruk som skal presentere at universell utforming er tilgjengelighet for alle. Ved å gjøre begrepet universell utforming til et spørsmål om lik tilgjengelighet for alle, mener de at funksjonshemminger blir normalisert bort.

Hvis man i utgangspunktet betrakter alle som likeverdige er det ikke et problem å si at man er rullestolbruker, astmatiker, har nedsatt syn/ hørsel, er gravid eller triller barnevogn.

I den norske definisjonen av Universell utforming legges det ikke bare vekt på utformingen av produkter, men også sammensetningen. Ved introduksjonen av universell utforming som begrep i Norge ble det fra The Center for Universal Design foreslått en utvidelse av definisjonen til å gjelde mer enn bare produkter. Også omgivelsene skal kunne brukes av alle uten behov for tilpassing og spesiell utforming. Dermed må de inkluderende perspektivene trekkes inn i all planlegging av det fysiske miljøet. De likestillende og inkluderende målsettingene stiller større krav til tverrfaglighet enn tidligere. Fagfolk innen f.eks. arealplanlegging og arkitektur må opparbeide en utvidet forståelse av sammenhengen deres utforminger inngår i.

I definisjonen av universell utforming inngår forbeholdet om ”i så stor utstrekning som mulig”. Dette kan bidra til en diskusjon og bevisstgjøring rundt likestilling, likeverd og likebehandling der målsettingen er deltakelse på viktige arenaer og rett til å få tjenester og service på lik linje med andre. For å være likestilt kan en person være avhengig av spesielle eller kompenserende tiltak.

Likestillingstanken fører til at man må tenke i større helheter og større grad av organisatorisk integrering. Fysisk, økonomisk og sosial planlegging må sees i sammenheng, der både planprosessene og (hoved-)løsningene avspeiler menneskenes ulike forutsetninger. Tydeliggjøringen av forholdet mellom fysisk, økonomisk og sosial planlegging blir av arkitekten Jim Sandhu kalt *inkluderende planlegging* der en må ta hensyn til ei rekke faktorer i planprosessen fra situasjonsanalyse til realiseringen av den enkelte utformingen. (Aslaksen Finn, Steinar Bergh et al. 1997).

I St. meld. nr. 40 understreket Stortinget det verdigrunnlaget som universell utforming bygger på. Universell utforming skal ta sikte på å realisere verdier som :

- Likeverd
- Selvbestemmelse
- Aktiv deltakelse
- Personlig ansvar
- Sosialt ansvar

En politikk som bygger på *likeverd* innebærer at det offentlige har ansvar for å legge til rette for at alle, ut fra sine forutsetninger, får like muligheter til å skaffe seg gode levekår og ivareta sine rettigheter som samfunnsborgere (St. meld. nr. 40 2002-2003,):7). *Selvbestemmelse og medvirkning* er også en viktig del av dette verdigrunnlaget. Medvirkning er en *demokratisk* rettighet, men også en mulighet for *kvalitetssikring.* (Grut 1997),(Alm Andreassen 1994) og (Sommerfelt 1996). Brukermedvirkning er et krav innenfor universell utforming, der brukerne er eksperter på egen hverdag og kan kvalitetssikre løsningene som velges.

I intensjonene om universell utforming er medvirkning en integrert del av planlegging, design og evaluering. Brukermedvirkning kan bidra til at flere ulike hensyn vurderes, at det tas hensyn til et mangfold i befolkningen, og til økt kunnskap om ulike befolkningsgruppers behov. Ved å få fram ulike behov tidlig i prosessen, øker muligheten for å oppnå (stor grad av) universell utforming. En medvirkning i tråd med intensjonene betinger at planprosessen i seg selv er inkluderende og gjenspeiler ambisjonene i universell utforming. Det betyr at ulike berørte befolkningsgrupper inviteres til å delta og at alle må kunne benytte møtelokalet, forstå informasjonen de mottar og kunne gi innspill til arbeidet uavhengig av fagkunnskap og ferdigheter. Erfaringsinnhenting og evaluering er derfor viktig i arbeidet med universell utforming.

Aktiv deltakelse innebærer at det må legges til rette for at alle ut fra sine forutsetninger skal ha muligheter til å være aktive samfunnsdeltakere, samtidig som det forventes at alle tar *ansvar for eget liv* ved at det blir stilt krav til alle ut fra hver enkeltes evne og ressurser. Mulighetene til et selvstendig liv for mennesker med omfattende funksjonsnedsettelser innebærer at samfunnet må ta et større *sosialt ansvar*. Velferdsordningene skal gi økonomisk og sosial trygghet, slik at alle kan leve et verdig liv. (St. meld. nr. 40 2002-2003,).

Fig. 5.1: For eldre og demente kan det å kunne komme ut bety deltakelse og muligheten til et verdig liv.

5.2 Hvordan forståes og brukes begrepet i ulike fagdisipliner?

5.2.1 Samfunnsfagene

Samfunnsfagene vil ha fokus på samfunnsforhold som har betydning for levekår, livskvalitet, og like muligheter for aktiv deltakelse for alle. Innenfor samfunnsfagene knyttes universell utforming til en sosial eller miljørelativ forståelse av funksjonshemning. I denne forståelsen er det samspillet mellom individet og dets omgivelser som skaper funksjonshemmingen.

Samfunnsfagene vil være opptatt av å avdekke og beskrive de samfunnsskapte barrierene, for å gjøre samfunnet mindre funksjonshemmende. Barrierer vil beskrives som fysiske hindringer, som design eller IKT som ikke er tilgjengelig, som holdninger som virker utstøtende eller lovverk som i sin funksjon forhindrer eller gjør deltakelse vanskelig. I samfunnsfagene vil en være opptatt av hvordan universelt utformede omgivelser kan virke inkluderende, hindre utstøting og diskriminering og gjennom dette gi mulighet for deltakelse og likestilling.

Samfunnsfagene arbeider ikke i seg selv med universell utforming, men universell utforming vil være en innfallsvinkel til studier av tekniske løsninger, ulike institusjoner og politikk. Overgangen til mer reguleringspolitiske virkemidler (for eksempel innkjøpsdirektiv, byggeforskrifter, antidiskrimineringslov) kan studeres i et slikt lys. I tillegg vil en for eksempel være opptatt av å evaluere den effekten politiske virkemidler kan ha på folks hverdagsliv.

5.2.2 Helsefagene

Generelt står den medisinske forståelsen av funksjonshemning sterkt i helsefagene. Den medisinske forståelsen av funksjonshemning bygger på at en biologisk sykdom eller avvik medfører en funksjonsnedsettelse som igjen medfører en funksjonshemning. Dette retter søkelyset mot helt andre tiltak enn den sosiale forståelse av funksjonshemning, som bygger på at det er samfunnsskapte holdninger til nedsatt funksjonsevne og samfunnsskapte barrierer som medfører funksjonshemning. Denne forståelsen innebærer et ønske om å klassifisere, måle og diagnostisere sykdommer og ”avvik”. Med utgangspunkt i den enkeltes situasjon skal det utarbeides planer for medisinering, opptrening, hjelpemidler og individuelle tiltak. Funksjonshemningen ses på som et individuelt problem og tiltakene rettes mot individet. Tradisjonelt har den medisinske eksperten sin forståelse av situasjonen veid tungt, og det har vært forventet at den enkelte samarbeider for å oppnå en så ”normal” situasjon som mulig.

Innen helsesektoren er ergoterapeutene blant de yrkesgruppene som også retter oppmerksomheten mot de fysiske omgivelsene. Grunnsynet innen ergoterapi omfatter ulike antakelser om mennesker og aktivitet. Dette innebærer at mennesker er aktive av natur, at mennesker deltar i aktivitet som selvstendige individer, at aktivitet er kontekstavhengig og at aktivitetsdeltakelsen er bestemmende for helse og livskvalitet. Ergoterapeuter jobber tradisjonelt individrettet med å legge til rette for at enkeltindividet skal kunne bruke sitt aktivitetspotensial.

En brosjyre utarbeidet av Norsk ergoterapeut forbund, beskriver ergoterapeutens arbeid, som også inkluderer universell utforming:

Ergoterapeuten vurderer hvordan omgivelsene hemmer og fremmer menneskers aktivitet og deltakelse. Dette kan være hjem, arbeidsplasser, utdanningsinstitusjoner og andre offentlig bygg, barnehager, lekeplasser, bo- og uteområder. Til grunn for arbeidet ligger kunnskap om

menneskelig aktivitet i lys av vaner, verdier, kultur, tradisjoner og faktorer som hemmer og fremmer funksjon, mestring og helse.

Ergoterapeuten gir råd om tilpasning og tilrettelegging for å gjøre ute- og innemiljøer mer ergonomiske. Målet er å lette menneskers funksjon og mestring, øke sosial deltakelse, legge til rette for møteplasser, forebygge ulykker, skader og uheldig arbeidsbelastning samt å ivareta spesielle behov forårsaket av den enkeltes helsetilstand.

5.2.3 Informasjonsteknologien

Universell utforming innen informasjonsteknologi (IKT) relaterer seg til de engelske begrepene ”Design for all” som i hovedsak blir benyttet i EU – landene, og ”Universal Design” som blir brukt i USA. Innen IKT er det arbeidet med dette siden tidlig på 1990-tallet både i USA og i Europa. TRACE senteret ved Wisconsin-Madison Universitetet i USA var tidlig ute med å komme opp med konkrete retningslinjer og krav for å oppnå universelt utformede IKT-produkter og tjenester. I USA ble dette også fulgt opp med lovgiving innen antidiskriminering. I Europa ble det innen EU i starten rettet ressurser mot forskning og informasjon på området I de senere årene har dette også blitt fulgt opp med standardiseringsarbeide og lovgiving.

Det er derfor gjort noen forsøk for å rydde opp og få til en praksis og et begrepsapparat som kan hjelpe oss i å få et bedre grep på utvikling av tjenester og produkter med universell utforming innen IKT. ETSI har blant annet definert begrepet ”Universell utforming” i en modell med tre nivåer (ETSI 2002-2009):

1. Vanlige produkter som kan bli brukt av en bred brukergruppe og som er utformet i henhold til anerkjent kunnskap innen ”menneske - maskin området” med vurderinger av behovene til personer med funksjonshemninger.

2. Produkter som kan tilpasses slik at tekniske hjelpemidler kan bli tilkoblet og brukt.

3. Spesielt utformet og skreddersydde produkter for personer med store og sammensatte funksjonshemninger.

I praksis er det ikke mulig å oppnå idealet om en tjeneste som har en universell utforming på alle tre nivåene - til det har mennesket for store variasjoner i behov, de økonomiske og tekniske rammene er for små og tiden til løsningen skal være i drift er for liten. Angivelse av hvilket nivå som en tjeneste skal møte, vil derfor sette klarere rammebetingelser for hva en tjeneste skal kunne tilby.

I dag stilles det krav til at offentlige IKT-baserte tjenester skal være brukervennlige og oppfylle internasjonale retningslinjene for design og universell utforming fra *Web Accessability Initative (WAI)* (Nærings- og handelsdepartementet 2002). Det finnes i dag verktøy som kan vurdere om WAI retningslinjene blir oppfylt. WAI-retningslinjene sikrer en teknisk tilgjengelighet til løsningen. Dette er en nødvendig forutsetning for at tjenestene skal få en universell utforming, men sikrer ikke at tjenesten også er brukervennlig for alle. I de siste årene er det derfor blitt mer fokus på å kunne spesifisere og utforme en tjeneste med høy brukskvalitet. Derved kreves det i tillegg at krav fra de aktuelle brukerne, oppgavene og konteksten blir innhentet, analysert og spesifisert (Bringa 1999). Siden universell utforming setter krav til at flere brukergrupper skal kunne bruke de nye tjenestene, øker kompleksiteten i dette arbeidet. Det finnes i dag lite praksis og få gode

verktøy som støtter denne prosessen. Et av de første hjelpemidlene som kan brukes ved innkjøp til det offentlige som tar hensyn til Universell utforming, er veilederen ”PAS 78: 2006 *Guide to good practice in commissioning accessibel websites*” fra British Standardisation Institute (BSI).

En av utfordringene ved å designe tjenester med en universell utforming, er å behandle konflikterende krav. Ulike brukergrupper har forskjellige krav, og disse kan ofte være vanskelig å møte med de rammer som finnes. Vanderheiden har foreslått et sett av dimensjoner som kan være til hjelp i prioriteringene for å oppnå en optimal løsning (Vanderheiden 2000).

Disse dimensjonene er:

- Tilgjengelighet/brukskvalitet
- Selvstendighet i forhold til avhengighet
- Effektivitet og viktighet
- Implementeringskostnader og -kompleksitet
- Kognitive begrensninger

Det er også arbeidet med å se på hvordan utviklingsprosessen bedre kan ta hensyn til ulikhetene i brukergruppene. Et forslag er ”sensitiv design” som fokuserer på forskjellene mellom brukere.

Det finnes en rekke samlinger av spesifikke retningslinjer for konkret utforming av teknologi for ulike brukergrupper. Disse guidene har som bakgrunn en ”gap-modell”, (se figur 2.1) og definerer utfordringene ved universell utforming i forhold til miljøet og brukernes karakteristikker og deres sensoriske -, fysiske – og kognitive evner.

Som vist ovenfor er ikke begrepet Universell utforming et entydig og enkelt begrep å forholde seg til. Det er behov for kunnskap og verktøy slik at tjenesteleverandørene og utviklere kan utarbeide gode spesifikasjoner. En underspesifisering i en tidlig fase har også vist seg å føre til løsninger som blir tilfeldige og totalkostnadene for prosjektet vil bli dyrere (Boehm and Basili 2001). Det er derfor viktig å ha en metodikk som sikrer at de viktigste avveininger og prioritering blir tatt tidlig i prosjektet.

5.2.4 Produktdesign

”Læren om universell utforming henter i stor grad inspirasjon fra forskning omkring relasjonene mellom menneske og miljø, herunder ergonomien (”Human Factors”), en forskning som igjen bygger sitt teoretiske grunnlag på blant annet fysiologien, psykologien, antropometrien (læren om kroppsmål) samt deler av teknologien og sosiologien” (Skjerdal 2005). Innen ergonomien – fagområdet om hvordan produkters funksjonelle egenskaper kan ivaretas i designprosessen – har det noen år funnet sted en ganske aktiv diskusjon om hvordan man kan imøtekomme både produsentens kommersielle interesser og hensynet til anvendelighet for en størst mulig variasjon av sluttbrukere (Skjerdal 2005).

Hvordan informasjon formidles, har betydning for om og hvordan den forstås. Dette er kjent fra *psykologien* (kognitiv psykologi). Innen *design* har spørsmålet om hvordan man best kan tilrettelegge for rask og intuitiv forståelse av informasjonen vokst fram som et eget område (Skjerdal 2005).

Brukbarhet er et sentralt tema innen designfagene og utrykker i stor grad det samme meningsinnholdet som universell utforming. Innen industridesign er det også stort fokus på brukermedvirkning og evaluering både underveis i utviklingen av produktet og av det ferdige produktet. Norden har alltid hatt en tradisjon for dette og vært en pådriver internasjonalt. I praksis viser det seg dessverre at det er et stort avvik mellom graden av brukerkunnskap og involvering som undervises, og det som er praktisk mulig å trekke inn i profesjonelle prosjekt. I praksis settes det av mindre tid på budsjettet til brukermedvirkning, men tanken og metodikken sitter i utøvernes ryggrad.

5.2.5 Transport /samferdsel

Politiske målsettinger har vært knyttet til aktivitet og deltakelse. I denne sammenhengen er transport sentralt. Transport i seg selv er ikke et mål. Derimot er transport eller forflytning en forutsetning for å kunne delta på stort sett alle arenaer i livet.

Tradisjonelt har virkemidlene for å øke tilgjengeligheten vært kompensatoriske; dvs. egne transportordninger og økonomiske ytelser til individet som kompenasjon for spesielle utgifter til transport. Disse ytelsene er basert på en medisinsk forståelse av funksjonshemning ved at ytelsene betinger en medisinsk erklæring (gjerne diagnosebasert). De kompensatoriske virkemidlene vedlikeholder synet på at transportproblemene er et privat problem. Samtidig har det vært et mildt påtrykk for å gjøre kollektivtrafikk bedre tilgjengelig, men virkemidlene i form av veiledere etc. har vært forsiktige.

I Nasjonal transportplan 2006-2011 er universell utforming et av flere hovedmål i tillegg til de som var forberedt gjennom den faglige delen av prosessen: *"Eit transportsystem som er tilgjengeleg for alle og eit transporttilbod som gjer det mogleg for alle å leva eit aktivt liv".* Det heter blant annet at "*prinsippet om universell utforming skal være et bærende element for utbygging og tilrettelegging av infrastruktur og transportmateriell.*" (St. meld. nr. 26 2001-1002,) Det er utarbeidet et tilgjengelighetsprogram, BRA 2006-2009. BRA-programmet skal føre til at flere kan nytte kollektive transportmiddel uten behov for spesielle løsninger. BRA-programmet retter særlig fokus mot universell utforming som prinsipp i arbeidet for bedre tilgjengelig kollektivtransport, og at prinsippet må gjelde for hele reisekjeden fra reisen starter til reisa blir avsluttet (St. prp. nr 1 2005-2006,):19).

5.2.6 Arkitektur og landskapsarkitektur

Ved formgivning av sted / rom / produkter har landskapsarkitekten tradisjonelt hatt et fokus på fremkommelighet. Universell utforming har dermed blitt ivaretatt gjennom valg av veidekke, utforming av kanter og generelt gjennom "lesbarhet" i utearealer. Landskapsarkitekten har i likhet med arkitektene håndtert begrepet "universell utforming" i første rekke med hensyn til rullestol og synshemming. Det er en målsetning å komme et steg videre; - med vektlegging av brukskvalitet ved opphold og rekreasjon. Danskene benytter et begrep som "herlighedsverdier" for å beskrive ambisjoner ut over framkommelighet.

En godt innarbeidet praksis med brukermedvirkning, særlig i offentlige prosjekter, har i stor grad bidratt til at universell utforming er blitt satt på dagsorden ved landskapsarkitektens

planoppgaver. Konfliktpunkter mellom ulike brukergrupper blir i en brukermedvirkningsprosess håndtert gjennom dialog med brukerorganisasjoner.
Brukbarhet er et sentralt tema innen arkitektur som i øvrige designfag. Det er også åpenbart at bygninger brukes av mange og forskjellige mennesker. Innen industridesign er, naturlig nok, fokuset større på prototyper, direkte utprøving og evaluering av det ferdige produktet.

De sju prinsippene er lite anvendbare innenfor arkitekturen og utilstrekkelige i plan- og bygningsfaglig sammenheng. Vi erfarer at både arkitekter og andre aktører i byggebransjen benytter livsløpsstandard og universell utforming om hverandre som om det handlet om det samme. Livsløpsstandarden er konkret, forståelig og har fått fotfeste hos prosjekterende arkitekter. Den må det derfor holdes fast ved som en egen standard.

Det er også en realitet at begrepet innenfor arkitekturfaget har en viss negativ klang. Universelle løsninger assosieres med tanken om at det finnes en optimal løsning som "alle" er tjent med og universell utforming assosieres med "ukul" design. (ref. oppsummering av verksted med ulike faggrupper). Arkitekters faglige ståsted bygger på ideen om at det finnes et mangfold av løsninger som bygger på et mangfold av ulike behov. Sett i lys av dette hadde trolig "Design for alle" vært et begrep som hadde vært lettere å selge i fagmiljøet.

Utdanningen av arkitekter og landskapsarkitekter i Norge gir et inntrykk av at universell utforming er et tema som helt naturlig kommer inn, spesielt knyttet til brukbarhetsbegrepet. Det gis imidlertid uttrykk for at emnet er uoversiktlig på grunn av manglende kvalitative normer for etterprøving og skriftlige veiledere. Det nevnes også at det mangler gode forbilder. Begrepet universell utforming sliter fortsatt med et bilde av overdimensjonert formgivning som er lite innovativ. Dette gir negative assosiasjoner. En større satsing fra det offentlige etterlyses for å få til et kunnskapsløft både for arkitekter og landskapsarkitekter. En økt satsing fra det offentlige vil gi signaler til bransjen om at universell utforming har prioritet og at god design derfor er å etterstrebe.

Arkitekter har behov for et godt veiledningsmateriell som kan benyttes i de ulike prosjekteringsfasene. I dag er ikke dette godt nok ivaretatt.

5.2.7 Byggenæringen

SINTEF Byggforsk og NIBR arbeider sammen på et parallelt prosjekt som søker å få belyst hvordan bransjen tenker og handler ut fra prinsippet om universell utforming.
Brukbarhet er et absolutt krav til bygde omgivelser og dette er presisert i lovverket. Byggenæringen må kjenne til prinsippene for universell utforming, og vår erfaring er at når disse blir fremmet som absolutte og presise krav, vil arkitekter og andre aktører i byggebransjen gå på utformingsoppgavene med stort engasjement. Problemet kan ofte være at universell design ikke oppfattes som nødvendig av byggherrer og forvaltning, og at en rekke gode intensjoner derfor brister når ulike hensyn skal sammenføres og når økonomiske reduksjonsprosesser igangsettes. Arkitekter arbeider på oppdrag, og store oppdragsgivere og lovgivere er de viktigste aktørene for implementering av prinsipper for universell utforming. Foreløpige resultater fra undersøkelsen (ref. intervjumaterialet) viser at det ofte er vanskelig å få byggebransjen til å tenke universell utforming og tilgjengelighetstiltak ut over heis. Den generelle oppfatningen synes å være at dette er fordyrende og når bransjen oppfatter at det også i liten grad etterspørres, skjer det lite på dette området. Kostnadsbesparende byggeprosesser innebærer for eksempel prefabrikerte baderom

som settes oppå ferdigstøpt gulv og dermed blir det ikke terskelfritt. Tilsvarende har man ved overgangen mellom balkong/ uteplass og innerom.

Universell utforming innebærer å ta hensyn til retningslinjer og prinsipper i universell planlegging i en tidlig fase av prosjekteringen og dermed, så langt det er mulig, søke å eliminere kostnader til fordyrende tilpasninger senere. Det må imidlertid utarbeides klare retningslinjer i lovgivingen (for eksempel i TEK).
I tillegg til det tidligere nevnte kunnskapsløftet kreves det også en snuoperasjon når det gjelder holdninger til universell utforming. Det må utvikles gode prosjekter; gjerne pilotprosjekter som kan presentere universell utforming som god design med høy brukskvalitet.

5.3 Hvordan kan universell utforming forståes i forhold til andre beslektede begreper?

Det er ønskelig å drøfte universell utforming i forhold til andre begreper som tilgjengelighet, brukbarhet, bærekraft, sikkerhet og estetikk. I hvor stor grad dekker disse hverandre? Bør de brukes i ulike sammenhenger? Dette diskuteres f.eks. av Bygningslovutvalget i ”Mer effektiv bygningslovgivning” (s. 417-418) (NOU 2005:12) og i Universell utforming – Fra ideal til rettsnorm, vedlegg til NOU 2005:8. (Skjerdal 2005).

5.3.1 Tilgjengelighet

Tilgjengelighet er ofte ikke et mål i seg selv, men et middel for å delta i aktiviteter som er meningsfylte for den enkelte. Det er ulike teorier for hvilke aktiviteter som gir mening og sammenheng med fysisk miljø. (Townsend 2002) (Kielhofer 1995) (Leknes 2004) Deltakelse har en vesentlig betydning for folks helse og livskvalitet (Christiansen 1999) (Law 2002) (WHO 2001; Law 2002; WHO 2003). Deltakelse, og dermed også tilgjengelighet, har også betydning for hvordan man blir vurdert av andre (Wolfsberger referert i (Askheim 2005)

FN legger vekt på tilgjengelighet i regel 5 i Standardregler for like muligheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne (FN 1999):

“States should recognize the overall i*mportance of accessibility in the process of the equalization* of opportunities in all spheres of society. For persons with disabilities of any kind, States should:

a) introduce programmes of action to make the physical environment accessible; and
b) undertake measures to provide access to information and communication.”

Tradisjonelt blir ulikheter i brukerbehov ivaretatt ved å tilpasse miljø og produkter eller supplere med spesielle innretninger for bestemte grupper. Dette kalles *tilgjengelig utforming*. Trappeheis kan nevnes som eksempel. I dette arbeidet er det identifisert tre grupper med vesentlig forskjellige krav til det fysiske miljøet og faktorer som er viktige for design (Bringa 1999), (Husbanken og Statens bygningstekniske etat 2005):

a. *Bevegelseshemmede*: Viktige element er avstand, areal, rekkevidde, trinn og behovet for motorikk og fysisk styrke.

b. *Orienteringshemmede*: Viktige elementer er logisk og tydelig layout, klar og enkel informasjon og en forsterkning av budskapet ved å bruke flere medier (og sanser).
c. *Miljøhemmede*: Viktige faktorer er hvilke stoffer (forurensing, pollen, allergener) som finnes i lufta, på overflater og i mat (matdeklarasjon, muligheten til å velge).

Forskjellen mellom tilgjengelig og universell utforming ligger først og fremst i likeverdig / likestilt tilgang og bruk. Selv om tilleggsløsningen (tilgjengelig utforming) gir tilgjengelighet (for en vilkårlig bruker), skal segregerende løsninger unngås og hovedløsningen som brukes av de fleste skal gjøres tilgjengelig for flere. I dette ligger også at et mer helhetlig perspektiv gir bedre løsninger. Å tenke en gruppe om gangen, kan gi suboptimale løsninger, mens hver enkelt av oss ikke tilhører en gruppe, men kan klassifiseres på flere vis; f.eks. som hørselshemmet, syklende, kvinne, barn, fremmedkulturell etc.

5.3.2 Brukbar/ funksjonell

Kjennetegnene ved eller kravene til brukskvalitet uttrykker i hovedsak det samme meningsinnholdet som prinsippene for universell utforming, og både brukskvalitet og universell utforming dreier seg i hovedsak om innføring av en ny måte å tenke på. For å kunne vurdere brukskvaliteten for et produkt, må man ha kunnskap både om brukeren, oppgaven produktet skal brukes til å løse, og omgivelsene som brukeren og produktet befinner seg i.

Et produkt har høy brukskvalitet hvis det er:
- lett å lære
- enkelt å bruke
- lett å huske
- effektivt; brukerens problemer løses på en tids- eller på annet vis besparende måte
- feilsikkert
- ufarlig
- subjektivt tilfredsstillende; brukeren skal like hjelpemidlet
- fysisk og mentalt lite anstrengende å bruke

Brukskvaliteten kan derfor forbedres på flere måter, ved å tilpasse produktet til oppgavene som skal løses, til omgivelsene og til brukerens kapasiteter og begrensninger, trening og støttefunksjoner, men også ved å gi tilstrekkelig service, osv. Et produkt med høy brukskvalitet er brukervennlig. Universell utforming bygger på god brukskvalitet for alle.

Prinsippene for universell utforming og for brukskvalitet er stort sett de samme. Også for universell utforming vil kunnskap om brukerens kapasiteter og begrensinger, om oppgaven som skal løses og omgivelsene være helt vesentlig. Men det kan ligge en nyanseforskjell ved at et produkt kan ha god brukbarhet ved å tilpasses en bruker eller brukergruppe, mens en universelt utformet løsning i større grad skal være fleksibel og inkluderende ved å kunne brukes av så mange som mulig. Universell utforming er inkluderende løsninger med god brukskvalitet der brukskvalitet mot ulike brukergrensesnitt er prøvd ut.

5.3.3 Om tilgjengelighet og brukbarhet

En definisjon av funksjonshemming tilsier at det er gapet mellom den enkeltes forutsetninger og kravene situasjonen stiller, som skaper funksjonshemmingen. En forventning er at alle skal ha forbedret tilgjengelighet og brukbarhet, og at dette er intensjonen med universell utforming.

Tilgjengelighet og brukbarhet kan være:
- forbedret for alle potensielle brukere
- forbedret for noen, men uendret for mange
- mye forbedret for noen, men litt dårligere for mange
- uendret for mange, forbedret for noen og litt forverret for andre

Sett i forhold til hva man søker å oppnå er det ikke hensiktsmessig å utelukke løsninger der noen oppnår fordeler mens situasjonen er uendret for andre (Skjerdal 2005). Dette er et klassisk dilemma i alle design- og planleggingsoppgaver, der en må inngå kompromisser. Hvilket nivå av bruksegenskaper er rimelig? Kan det være ønskelig at tilgjengelighet og anvendelighet blir noe redusert for noen for at andre skal kunne bruke løsningen?

Det framgår av målsettingen for universell utforming at utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for alle. Målgruppen er alle mennesker uavhengig av funksjonsnivå. Løsningene skal lages slik at de er brukbare for så mange som mulig. Det er ikke variasjonen i funksjonsevne som er i fokus, men hvorvidt man kan fjerne eller redusere barrierer ved hjelp av den fysiske utformingen (Skjerdal 2005). Dette innebærer ulike ambisjonsnivåer i forhold til et sett brukerkrav:

- Tilgjengelighet til sier noe om likeverdig tilgang til, men sier ikke noe om brukbarheten.
- Brukbar for innebærer at det er tilrettelagt for at funksjonen skal kunne brukes av personer med ulike brukerbehov.

Man kan skille mellom *interessekonflikter mellom primærbrukere* der det er mulig å finne kompromiss, der det er et enten – eller, eller både – og, som kan løses ved et produktmangfold, og situasjoner der det er ønskelig med særløsninger (merkede p-plasser, tilgang for førerhund, egne handikaptoalett som kan benyttes av bruker og hjelper uavhengig av kjønn osv.) (S.st.). I tillegg kan det være interessekonflikter mellom tilgjengelighet, anvendelighet og andre hensyn som f.eks. sikkerhet, økonomi og estetikk. *Sikkerheten* må ivaretas for de med kognitive vansker (f.eks. aldersdemens, psykisk utviklingshemning eller sjokk/forvirringstilstand)

5.3.4 Likeverdig/ Likestilt

Bak den faglige diskusjonen og utviklingen i tilknytning til universell utforming ligger en tydeliggjøring av demokratiet og likestillingsprinsippet, med klare paralleller til prinsipper om likestilling med hensyn til kjønn og etnisk bakgrunn. Prinsippene om demokrati og likeverd er utgangspunkt for målsettinger om deltakelse og likestilling. Utgangspunktet er at alle i så stor utstrekning som mulig skal ha muligheter til å delta på ulike livsområder som f.eks. utdanning, arbeid og fritid, uten å henvises til særløsninger og særtiltak.
Bisetningen i definisjonen av universell utforming, ”i så stor utstrekning som mulig”, åpner for en diskusjon rundt flere sider ved likestillingsidealet. Likestilling innebærer også likebehandling, det vil si rett til å få tjenester og service på lik linje med andre. For å være likestillt kan en person

være avhengig av spesielle eller kompenserende tiltak. Likestillingstanken fører til at man må tenke i større helheter og større grad av organisatorisk integrering. Fysisk, økonomisk og sosial planlegging sees i sammenheng, der både planprosessene og løsningene avspeiler menneskenes ulike forutsetninger. Tydeliggjøringen av forholdet mellom fysisk, økonomisk og sosial planlegging blir av arkitekten Jim Sandhu kalt *inkluderende* planlegging (Aslaksen Finn, Steinar Bergh et al. 1997).

5.3.5 Bærekraftig

Bærekraft er definert som et konsept for utvikling og planlegging som tilfredsstiller behovene til dagens mennesker uten å redusere framtidige generasjoners muligheter til å få tilfredsstilt sine behov. Bærekraftig utvikling innebærer også en rettferdig fordeling mellom land og folk.
I tillegg til miljøhensyn (minimalisere utslipp av giftige stoffer, minimalisere forbruk, fornuftig bruk av naturressursene osv) ligger det i bærekraftbegrepet en sosial dimensjon; likestilling og likeverd med andre mennesker og framtidige generasjoner. Likeverd og individuelle rettigheter ligger til grunn for både bærekraftkonseptet og strategien om universell utforming, der deltakelse og demokrati er viktige strategier for å nå målet. (NOU 2001:22).

For å oppnå en bærekraftig utvikling, er reduksjon av forbruk, mindre forbruk av energi og mindre forurensning nødvendig. Energibehovet kan senkes gjennom energieffektive løsninger, gjennom miljøvennlige alternativer eller ved å redusere forbruket. Et eks. på et miljøvennlig alternativ kan være bedre kollektivtilbud for alle. Barn og eldre som ikke kjører bil vil ha spesielt god nytte av et utvidet kollektivtilbud. Noen mål og virkemidler innen bærekraft og universell utforming er felles.

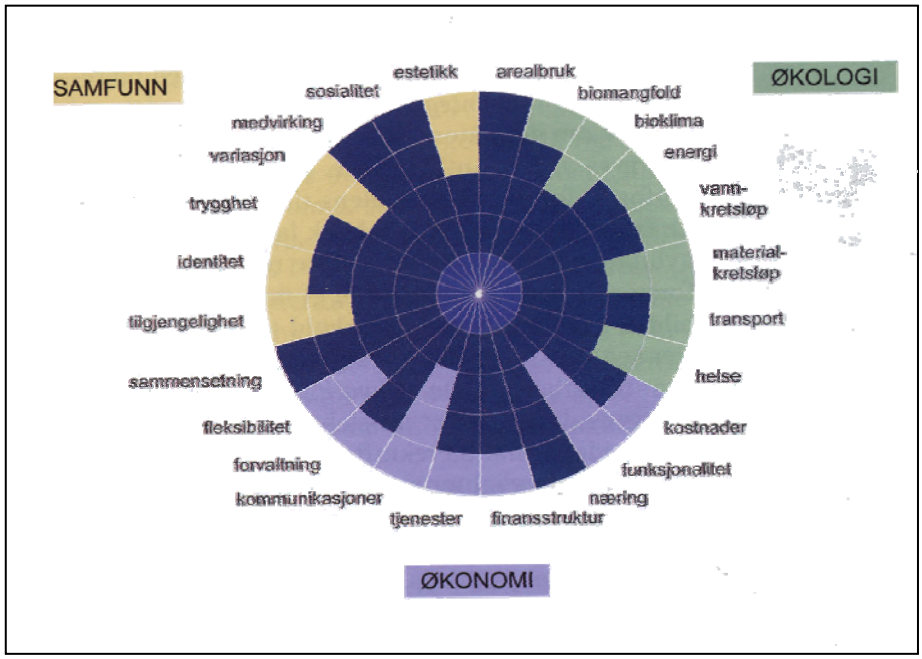

Figur 5.3.5: Bærekrafthjulet. Chris Butters, NABU. Bærekrafthjulet er et verdikart som illustrerer prosjektets bærekraft-profil. Hvor godt de ulike aspektene ved prosjektets bærekraftighet; fleksibilitet, tilgjengelighet, trygghet osv. er ivaretatt illustreres gjennom fargebruk. Er blåfargen lagt ut i bare den innerste sirkelen er bærekraft dårlig ivaretatt, mens aspekter som er fargelagt blå helt ut er bærekraftige. I dette eksempelet er for eksempel medvirkning godt ivaretatt. (Det viste eksempelet er en evaluering av bærekraft i bydelen Südstadt, Tübingen i Tyskland.)

Det finnes også dilemmaer og motsetninger mellom målet om bærekraftig utvikling og et samfunn tilgjengelig for alle. Ønsket om å redusere motorisert ferdsel i naturen er eksempel på et dilemma i forhold til å gi funksjonshemmede mulighet til naturopplevelser. Da bruk av bensindrevne rullestoler i naturen gir utslipp, medfører slitasje på terrenget og krever mer opparbeiding når det gjelder stier, har det vært diskutert om regelverket for motorisert ferdsel i utmark skal håndheves like strengt for rullestolbrukere som for snøscootere og 4-hjuls motorsykler. Dette reguleres gjennom Lov om motorferdsel i utmark og vassdrag. (Miljøverndepartementet 2003)

5.4 Estetikk, funksjonalitet og grader av universell løsning

Som hovedregel kommer de estetiske hensyn inn etter at man har definert brukerbehov, brukerforutsetninger og brukersituasjoner. Estetiske hensyn vil ofte tale for integrerte og inkluderende løsninger. Helhetsinntrykket – visuelt, arkitektonisk og estetisk – er et moment i forhold til om løsningen framstår som inkluderende. Oppfatningen av hva som er pent, er i betydelig grad subjektivt og kulturelt betinget. Som eksempel kan to løsninger gi samme grad av tilgjengelighet. Mens den visuelle framtoningen i det ene tilfelle kan framstå som en normalløsning som f.eks. en trinnfri atkomst, kan den andre løsningen, f.eks. en rullestolrampe integrert i inngangspartiet, framstå som en tilpasning til en brukergruppe. Universell utforming er ivaretatt i begge tilfelle, men med hensyn til prinsippet om en hovedløsning for alle, er universell utforming bedre ivaretatt i den ene løsningen.

6. Resultater og drøfting

6.1 Universell utforming som mål, strategi og tiltak

I vedlegg til NOU 2005:8 *Likeverd og tilgjengelighet*, gir Nicolai V. Skjerdal en teoretisk gjennomgang av begrepet universell utforming. (Skjerdal 2005) Synonymt med universell utforming bruker han "universelle løsninger". Han nevner også "utforming for alle", "design for alle", "inkluderende utforming" og "planlegging for alle" som synonyme begrep. Disse begrepene betegner dels en formgivningsstrategi og dels en målsetting. I tillegg blir begrepet universell utforming knyttet til ei rekke konkrete løsninger på detaljnivå som trappefri hovedinngang til en bygning, telefon med telespole for hørselshemmede og elektroniske nøkler for bildører.

I gjennomgangen av begrepet bruker han en rekke uttrykk for å omtale universell utforming:

- Strategi, formgivingsstrategi, planleggingsstrategi
- Målsetting, politisk målsetting, overordnet målsetting, praktisk og konkret målsetting, siktemål, intensjon
- Prinsipp
- Filosofi, ideologi, lære, tenkingen, grunntanke
- Formål, psykososialt formål
- Målgruppe
- Virkemiddel

I prosjekttilbudet formulerte vi følgende:

"Begrepet universell utforming benyttes både for å beskrive en strategi og et mål. Vi ser det som viktig at det først og fremst betraktes som en strategi og at det under begrepet defineres konkrete delmål som er mulig å konkretisere samt identifisere i form av indikatorer. På den måten kan begrepet gjøres håndterlig, uten at det innsnevres for mye. Avklaringen vil derfor bestå i å redegjøre for og strukturere ulike aktuelle delmål. "

I litteraturen om universell utforming er imidlertid skillet mellom mål, strategi, virkemidler og tiltak begrepsmessig svært uklar og gjør det tydelig at det er vanskelig å få en god og stringent begrepsstruktur som tydeliggjør disse skillene.

I Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne, blir universell utforming nevnt som en strategi for å finne gode løsninger som kan brukes av alle uansett funksjonsevne. (Arbeids- og sosialdepartementet; Miljøverndepartementet 2004):4). Handlingsplanen viser til St. meld. Nr. 40 2002-2003 som har formulert viktige strategier for arbeidet med å skape et universelt utformet samfunn. Her blir det lagt vekt på tre viktige strategier for utvikling av et universelt utformet samfunn:

- Sektoransvarsprinsippet innebærer at statlige, regionale og lokale myndigheter og privat sektor har selvstendig ansvar for å ivareta hensynet til tilgjengelighet og universell utforming innen sine områder. Statens oppgave er å koordinere og samordne arbeidet. Det innebærer også at det er de vanlige instanser i samfunnet som skal gi og finansiere tilbud til personer med nedsatt funksjonsevne på lik linje med den øvrige befolkningen og som skal supplere med særskilte ordninger dersom de ordinære ordningene ikke er tilstrekkelige.

- Kunnskapsutviklingen er viktig for å styrke arbeidet med universell utforming med hensyn til informasjon om behov, bruk av virkemidler, måloppnåelse etc.

- Brukermedvirkning bidrar til at tilbudene blir bedre tilpasset brukernes ønsker og behov. (Arbeids- og sosialdepartementet; Miljøverndepartementet 2004):28) (St. meld. nr. 40 2002-2003,):7)

I denne sammenhengen vil vi legge vekt på sektoransvarsprinsippet. Det innebærer å utforme strategier for universell utforming på de ulike sektorene som har ansvar for at prinsipper om universell utforming blir ivaretatt. I vår sammenheng innebærer det områdene bygnings- og områdeutforming, transport og informasjonsteknologi. Begrepet Universell utforming vil derfor bli drøftet i en begrepsstruktur som vist under:

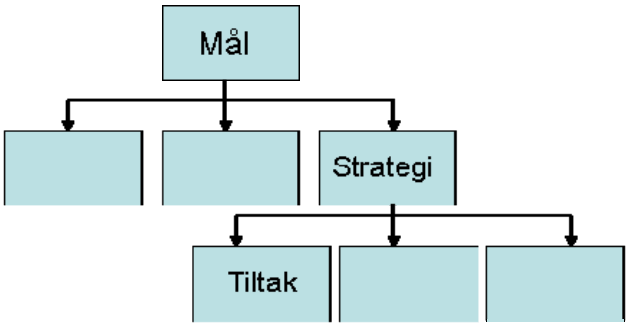

Overordnet **mål** om universell utforming (likeverd og deltakelse)

Strategier for sektorområder

Tiltak og virkemidler for sektormråder

Figur 4: Begrepsstruktur for universell utforming

6.2 Universell utforming som mål for samfunnsutviklingen

Med universell utforming menes det forholdet at produkter, bygninger og omgivelsene for øvrig kan brukes eller er tilgjengelige for så mange mennesker som mulig, uavhengig av brukernes ferdigheter og uten at det forutsettes spesialtilpassede løsninger for enkelte. Universell utforming legger således opp til løsninger som tar høyde for en stor variasjon av brukerforutsetninger, og dette søkes oppnådd på det enkelte område ved en hovedløsning snarere enn flere alternative løsninger for ulike brukere. (Skjerdal 2005):276)

Til grunn for denne definisjonen ligger et syn på utviklingen av samfunnet i tråd med grunnleggende menneskerettighetsprinsipper om likeverd, rett til selvbestemmelse, uavhengig av kjønn, rase, religion funksjonsevne eller annet. Et viktig ideologisk grunnlag for denne målsettingen er et ønske om å få nøytralisert betydningen av ulike brukerforutsetninger gjennom miljøtilpasninger og med det utelukke muligheten for å skille mellom mennesker på grunnlag av deres funksjonsevne. Ved å trekke oppmerksomheten bort fra den enkelts funksjonsnivå, reduserer man den hjelpeløsheten og stigmatiseringen som mennesker vil kunne føle når de ikke er i stand til å beherske omgivelsene uten særskilt hjelp eller særskilte innretninger (S.st.:277). En motvirker også at funksjonshemmede mennesker blir kategorisert som funksjonshemmede fordi de faller utenfor samfunnets normalløsninger. På den måten vil prinsippet om universell utforming medvirke til holdningsendringer og reduserer stigmatiseringen av funksjonshemmede.

Stortinget har vedtatt at prinsippet om universell utforming skal legges til grunn for utviklingen innenfor viktige samfunnsområder, spesielt med hensyn til utforming av bygninger og uteområder, transporttjenester og innenfor informasjonsteknologien (St. meld. nr. 40 2002-2003,).

6.3 Universell utforming som en strategi

Med begrepet strategi mener vi en framgangsmåte for å angripe et problem, nå et mål eller fremme en sak. Strategi blir gjerne forstått som "*veien til målet".* En strategi forutsetter vanligvis at det er definert et mål.

I Manneråkutvalget heter det at:

"Universell utforming er en formgivings- og planleggingsstrategi som introduserer likestilling som et viktig element i fysisk utforming av samfunnet. Strategien angir at produkter, bygninger utemiljøer og kommunikasjonsmidler skal være utformet slik at løsningene er anvendelige og brukbare for alle. … Det legges vekt på at løsningene skal gi likestilling i bruk for alle i grunnutformingen, og at tilleggsløsninger for funksjonshemmede skal unngås." (NOU 2001:22):20)

Begrepet universell utforming betegnes her som en formgivnings- og planleggingsstrategi for å oppnå målet om det universelt utforma samfunnet. Det utfordrer og stiller krav om innsats på mange samfunnsområder og forutsetter planlegging, innsats og tilrettelegging. Det stiller ikke bare krav til utformingen av det fysiske miljøet, men også til tenkemåte, holdningsendringer og til politiske prioriteringer. Målgruppen for universell utforming er i prinsippet alle og den universelle utformingen innebærer å ta høyde for variasjoner av funksjonsnivå blant alle samfunnsdeltakere, ikke bare funksjonshemmede i tradisjonell forstand, men alle som kan ha redusert funksjonsnivå på grunn av alder, graviditet, størrelse eller annet.

Universell utforming blir et mål på mange samfunnsområder: i transportsektoren, byggevirksomheten, boligpolitikken, undervisning etc. Det må derfor utformes strategier for å nå målet om likeverd og deltakelse innenfor alle disse samfunnsområdene. I denne sammenheng vil vi konsentrere oss om bygnings- og boligsektoren. Sentrale strategier for å nå målet om universell utforming i denne sektoren kan være:

- Medvirkningsprosesser
- Tverrfaglig planlegging og økt kunnskap om brukerbehov
- Prosjektering og planlegging med økt fokus på programmering og drøfting av ulike brukergrensesnitt (Byggtjänst 2004)
- Myndighetskrav til medvirkning og løsninger

6.4 Universell utforming som overordnet strategi i design av tiltak og virkemidler

Et virkemiddel er en handling, framgangsmåte eller et middel som tas i bruk for å oppnå en viss virkning. Et virkemiddel vil være et ledd i en handlingsplan eller en strategi, og det vil vanligvis være behov for å benytte et sett med ulike virkemidler for å nå delmål og mål.

Virkemidler kan ha svært ulik karakter.

- Kunnskap om universell utforming kan f.eks. bevisstgjøre ansvarlige om fordeler med en felles tilgjengelig løsning og inspirere til initiativ og kreativitet.
- Universell utforming kan evt. også være egnet som en standard, krav til løsning, plikt- og rettighetsregler avhengig av operasjonaliseringen.
- Veiledere og sjekklister er nyttige verktøy i planleggingen.

6.5 De viktigste problemstillingene drøftet i verksted (se også vedlegg 10)

Deltakerne ble i invitasjonen presentert de problemstillingene vi ønsket å drøfte. Verkstedene ble innledet med en presentasjon av problemstillinger og punkter til diskusjon. Her er de viktigste:

- *Hva legger dere i begrepet universell utforming ? Hvordan bør innholdet i begrepet defineres?*

- *Bør man reservere begrepet på et overordnet nivå og heller benytte andre karakteristikker på konkrete løsninger ?*

- *Legger vi kvalitetsaspektet inn som en forutsetning for universell utforming eller handler det kun om likeverdighet i forhold til bruk: Er det godt nok at det er "like godt/ like dårlig for alle"? Er estetikk et viktig middel for inkludering ?*

- *"Design for alle" – Hvordan håndtere "alle"- begrepet ? Hvordan definerer vi ulike brukerbehov/ brukerkrav / brukergrensesnitt for alle??*

- *Det som er nødvendig for noen er ikke nødvendigvis best for alle. Bør visse grupper prioriteres? Hva gjør man med målkonflikter mellom brukerbehov?*

- *Oppfattes det stigmatiserende å snakke om mennesker med ulike behov?*
  Er allminneliggjøringen en forkledd måte å "normalisere" funksjonshemmedes behov på ?
  Kan funksjonshemmede bli "usynlige" i ønsket om allminneliggjøring?

- *Handler universell utforming utelukkende om å fjerne barrierer eller handler det også om å tilrettelegge for deltagelse og aktivitet ?*

- *Hva er forskjellen i betydning av begrepene "likeverdig" og "likestilt"?*

- *Hvordan benyttes begrepet universell utforming innenfor ditt fagområde ?*

- *Hvilke delmål kan illustrere begrepet ?*
  Hvilke delmål er det innenfor ditt fagområde naturlig å benytte for å illustrere begrepet?

Andre spørsmål som er drøftet:

- *Bidrar begrepet universell utforming til usynliggjøring av funksjonshemmedes behov?*
- *Universell utforming i forhold til andre planleggingsprinsipp – hva er unikt?*
- *Fremmer eller snevrer universell utforming løsningsmulighetene?*
- *Representerer universell utforming et ideelt krav som kan bli "det godes fiende"?*

Drøfting med funksjonshemmedes organisasjoner.

I drøftingen med funksjonshemmedes organisasjoner i ekspertverksted 3 ble det reist en del innvendinger mot presentasjonen av begrepet. Det ble hevdet at begrepet markedsføres på en måte som bidrar til usynliggjøring av spesielle gruppers behov.

Dette kan lett oppfattes som en konstruert motsetning da prinsippet om universell utforming nettopp skal ta vare på alle gruppers behov, ikke minst de funksjonshemmedes behov. Må noen grupper prioriteres på grunn av spesielle forhold som økonomi, vernehensyn, topografiske forhold må dette drøftes i det enkelte tilfelle i forhold til hvem som er prioriterte brukergrupper. Det lar seg ikke gjøre å drøfte generelle retningslinjer for slike spørsmål, da det er et spørsmål om å veie ulike hensyn i de enkelte sakene.

Universell utforming som planleggingsprinsipp- Hva er unikt?
Strategien universell utforming er ikke et unikt planleggingsprinsipp, men er i plan- og bygningslovgivningen en målsetting på linje med hensynet til bærekraftig utvikling, forsvarlig bruk av ressurser, estetikk og byggeskikk etc. Alle slike krav representerer utfordringer for arkitekter og byggherrer og vil nødvendigvis snevre løsningsmulighetene, i noen tilfelle i større grad enn andre. Dette gjelder for så vidt alle funksjonskrav som for eksempel brannsikkerhet, stabilitet, estetikk, vernehensyn etc. Det er således ingen grunn til å se på prinsippet om universell utforming som spesielt i denne sammenhengen.
Universell utforming som planleggingsprinsipp har imidlertid til forskjell fra andre planleggingsprinsipp en ekstremt høy fokus på mennesket og de ulike brukerbehovene. Mennesket og dets målestokk som utgangspunkt for å skape god arkitektur har for mange arkitekter vært en ledestjerne lenge før man begynte å bruke begrepet universell utforming. Med innførselen av begrepet og tilhørende forskriftskrav blir det satt et større fokus på denne måten å tenke og planlegge på.

Drøfting med aktører i byggebransjen.
I våre samtaler med aktører i byggebransjen (arkitekter, utbyggere og entreprenører) kommer det fram at dagens regelverk avdekker store tolkningsmuligheter som er uønsket og som medfører unødvendige diskusjoner. Begrepet universell utforming oppfattes av byggebransjen som en ideologi som ikke er operasjonalisert. I den grad begrepet oppfattes som konkret handler det om tilgjengelighet for bevegelseshemmede.
Aktører i bransjen gir utrykk for at de ønsker seg en tydeliggjøring og klargjøring i de nye forskriftene. Det samme viser tolkningen av regelverket i etterprøving av konkrete byggeprosjekt. Gjennom intervjuer framgår et stort behov for entydighet i kommunikasjonen internt i byggeprosjekter, særlig i totalentrepriser der det ofte ikke er rom for mye prosjektering innenfor honorarrammen. Klare og lett kommuniserbare krav er da en forutsetning.

Det vil alltid være opp til arkitekten og byggherren å finne optimale løsninger som veier prinsippet om universell utforming opp mot kostnader, estetikk og andre funksjons- og brukerkrav etc. I

noen sammenhenger vil universell utforming være et ufravikelig prinsipp. For eksempel vil rullestoltilgjengelighet i offentlige bygg være et absolutt krav, men i de fleste sammenhenger er det et spørsmål om å finne fram til optimale løsninger som veier alle hensyn på en god måte.
Ved at begrepet blir operasjonalisert gjennom krav til løsninger vil det bli enklere for arkitekter å argumentere for de gode løsningene eksempelvis overfor byggherrer.

En oppsummering av våre viktigste konklusjoner etter drøfting i verksted:

Hva omfattes av strategien universell utforming og hvordan kan strategien tydeliggjøres?

Brukskvalitet

1A. For å kunne vurdere brukskvaliteter må man si noe om bruksområdet (til hva) og ulike brukergrensesnitt (for hvem). Det er et mål at løsningene skal være valgt ut fra så mange brukerperspektiv som mulig. Det vil imidlertid aldri være mulig å definere alle brukerperspektiv. Vi tror imidlertid at å usynliggjøre ulikheter under ”alle” begrepet er like feil som å bruke ”idealmennesket” som dimensjonerende faktor.

Bruksegenskaper

1B. Begrepet ”universell utforming” innholder også et helhetlig kvalitetssyn. På samme måte som at byggeskikkbegrepet har fokus på estetiske kvaliteter, omhandler det samtidig andre miljø- og brukskvaliteter. Begrepet universell utforming har sitt tyngdepunkt i funksjonalitet og bruksegenskaper. Men for at produkter og bygg skal være attraktive å bruke, betyr estetiske kvaliteter også noe. Mangel på omtanke for hvordan et produkt ser ut, kan være stigmatiserende og ekskluderende og derfor redusere bruksegenskapene.

Brukergrensesnitt

2. For å oppnå gode brukskvaliteter mener vi det er viktig å synliggjøre ulike brukergrensesnitt (bruksmønster og brukerbehov) for så å legge dette til grunn for design/løsningsutvikling. Brukergrensesnitt er brukerbehov ulike mennesker på tvers av alder og funksjonsnivå har felles og knyttes derfor ikke til funksjonsnedsettelser, men til funksjon. Flere brukergrensesnitt må ligge til grunn for løsningen slik at man unngår særløsninger og enkelttiltak så langt det er mulig. Gode løsninger for flere kan løses gjennom å definere noen brukergrensesnitt.

Bruksmønster

3. Hvem er ”ekstrembruker” og hvilket bruksmønster har en ”ekstrembruker”?:
   Skal man håndtere emballasje, er for eksempel revmatikere og små barn (med små hender) såkalte ”ekstrembrukere”. Ved utforming av boliger stiller rullestolbrukeren spesielle krav både til terskler og kanter og til areal for manøvrering av rullestol. Skal man dimensjonere en dør, tar man utgangspunkt i de kriterier de høyeste og breieste personene stiller, mens kraft og motorikk er utgangspunktet for valg av åpne- og lukkemekanismen. For å finne ut hvem som er ekstrembrukere må man vite noe om hva som kjennertegner brukergruppen. Ut fra begrepets historie vil det være naturlig at brukergrensesnitt som er funnet ut fra mennesker med ulike funksjonshemminger, prioriteres og legges til grunn for vurderinger av løsninger. Kulturbakgrunn, interessefelleskap osv. utgjør imidlertid også ulike bruksmønstre. En tursti kan for eksempel planlegges ut fra både rullestolbrukeren og joggerens bruksmønster.

”Ekstrembrukere”

4. Det bør kunne defineres konkrete delmål som sier noe om brukergrensesnitt og bruksområdet. Det kan for eksempel være delmål knyttet til de som går, de som triller, de som ser, de som ikke ser godt, eller de som ikke ser. Som utgangspunkt er det fornuftig å identifisere de som kan betraktes som ”ekstrembrukere”. Ved å tilrettelegge for disse vil det automatisk gi løsninger som er egnet for andre. Det er imidlertid viktig å erkjenne at det også finnes brukerbehov som er i konflikt. Der må man ved planlegging av løsningene søke å finne kompromisser.

Realistisk ambisjonsnivå

5. Det bør være mulig å definere konkrete delmål knyttet til ulike brukergrensesnitt. Delmålene må konkretisere hvilke brukergrensesnitt som ligger til grunn for løsningen og videre hva som er realistisk ambisjonsnivå. Et ambisjonsnivå kan endres over tid, både i forhold til omfang og antall brukergrensesnitt man legger til grunn.

Universell utforming og livsløpsstandarden

6. Begrepet ”universell utforming” er til en viss grad dobbeltkommunisert i forhold til byggebransjen, noe som skaper forvirring. Universell utforming og livsløpsstandard benyttes om hverandre. Når det legges til rette for rullestolbrukere, trilling av barnevogn og blinde, bør det kommuniseres klarere at dette er løsninger som gjør samfunnet mer tilgjengelig for alle.

   Begrepet ”livsløpsstandard” bærer bud om en standard utviklet for hele livsløpet, men er i realiteten kun en tilrettelegging for rullestolbrukerens behov i en bolig selv om tiltakene gir løsninger flere er tjent med. Livsløpsstandarden er derfor et fornuftig tiltak under strategien universell utforming. Når en bolig skal tilrettelegges med livsløpsstandard, stilles konkrete krav til tiltak. Livsløpsstandarden må derfor ikke forkastes før det er utviklet nye konkrete delmål og tiltak som favner flere brukere.

Hvordan oppfylle strategien universell utforming?

Byggebransjen

7. Erfaringer og tilbakemeldinger fra bransjen tyder på at det haster å kommunisere mål og innhold i begrepet. Bransjen ønsker konkrete krav å forholde seg til og hva det innebærer av konkrete kravspesifikasjoner. Vi anbefaler at det utvikles konkrete standarder og anbefalte løsninger, og at forskriftskrav er konkrete i forhold til hvilke brukergrensesnitt man forsøker å ivareta. Byggebransjen trenger gode forbilder og eksempler på god, universell design.

Oppnår vi gode løsninger gjennom forskrifter og retningslinjer ?

8. Målet om mer universelle løsninger stiller krav til planleggingsprosesser, forskrifter og retningslinjer. I tillegg må holdningene i bransjen påvirkes og det må utvikles måter å jobbe på for de som skal finne fram til løsningene. Forskriftene må ivareta et minimumsnivå, men skal man finne fram til gode og brukbare løsninger må prioriteringer og drøftinger rundt hva som er et realistisk ambisjonsnivå også inngå. Det må i tillegg utvikles standarder som ivaretar ulike brukere og bruksområder. Livsløpsstandarden er et eksempel på en innarbeidet standard med realistiske og kjente krav.

Etterprøving av løsninger

9. Prioriteringer og ambisjonsnivå må diskuteres fra oppgave til oppgave. Universell utforming av bygninger og omgivelser handler om å forstå relasjoner mellom menneske – rom, uterom, bygg, fra detaljløsninger til overordnet planlegging. Kunnskapsnivået må økes og profesjonen må trenes til ikke å bare bruke seg selv som referansepunkt i forhold til menneskets behov. Det må utvikles en metodikk for å kunne utvikle løsninger ut fra ulike perspektiver. Et viktig skritt i dette arbeidet vil kunne være å etterprøve løsninger som er realisert. Hvordan og for hvem fungerer det godt? Videre må denne kunnskapen gjøres tilgjengelig både for de som setter samfunnets premisser for byggingen og de som utvikler løsningene.

Figur 6.5: Et eksempel på etterprøving av realiserte løsninger.
Gjennom prosjektet "Universell utforming av skolebygg. Med Strindheim skole som studieobjekt" har vi forsøkt å finne fram til ny kunnskap om hva som skal til for at en skole skal fungere godt for alle. Deltasenteret i Sosial- og helsedirektoratet har finansiert prosjektet og Trondheim kommune har vært samarbeidspartner. (Wågø Solvår, Høyland Karin et al. 2005)

7. Hvordan kan universell utforming operasjonaliseres?

7.1 Utvikling av en begrepsstruktur

Vi har nevnt at skal begrepet universell utforming operasjonaliseres[3] for eksempel ved hjelp av et planleggingsverktøy, er det viktig å ha en god forståelse og struktur i bruken av begrepene. I kapittel 6.1 har vi drøftet begrepet universell utforming som mål, strategi og tiltak, der målformuleringene gjelder på et overordnet nivå om å utvikle det universelt utformede samfunn som gir lik tilgjengelighet uavhengig av funksjonsnivå. Strategiene skal i samsvar med denne strukturen utformes på sektornivå der virksomheter eller forvaltningsmyndigheter knyttet til bygnings- og områdeutvikling, transport og informasjonsteknologi, skal utarbeide egne strategier som sikrer en universell utforming innenfor sine virksomhetsområder. Staten skal samordne denne virksomheten og har på området for bygnings- og områdeutvikling under utarbeidelse rikspolitiske retningslinjer for universell utforming i henhold til plan- og bygningsloven. I tillegg til at disse retningslinjene gir strategiske føringer for offentlige og private virksomheter, inneholder de også krav til konkrete tiltak og virkemidler. Arbeidet med dette er igangsatt hos NIBR.
(Se kap. 4.1.1)

Det er ofte vanskelig å skille mellom de ulike nivåene i en begrepsstruktur. En målformulering kan lett oppfattes som en strategi, et tiltak eller et virkemiddel. Man kan ha målformuleringer på ulike nivå, som et overordnet nasjonalt mål og som et mål for ulike sektorområder. Det kan også formuleres operative delmål som også kan oppfattes som et tiltak eller et virkemiddel. Det er derfor en utfordring å etablere en stringent begrepsstruktur. Det er imidlertid viktig å skille de normative målformuleringene fra de konkrete og operative løsningstiltakene. Nedenfor er det vist et eksempel på dette hierarkiet i begrepsstrukturen med utgangspunkt i forslag til rikspolitiske retningslinjer (NIBR 2006.03.20,)

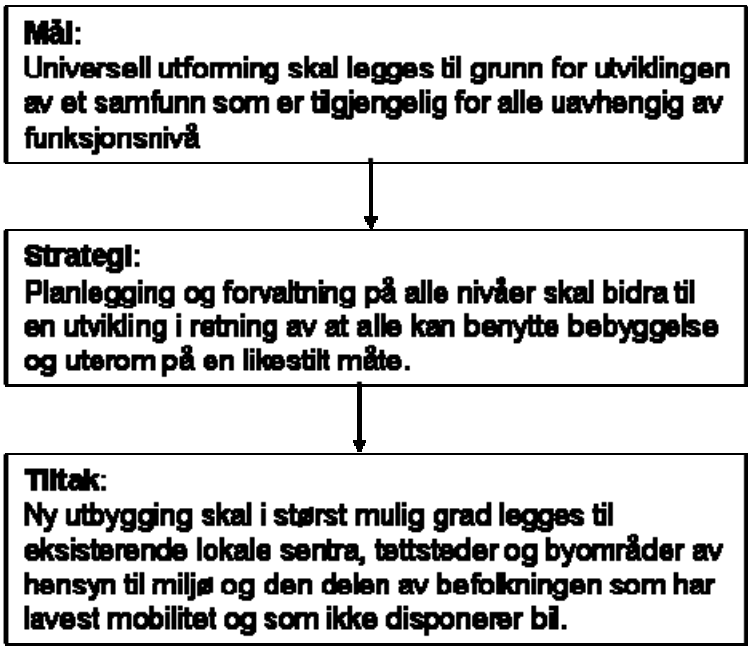

Figur 7.1: Begrepsstruktur for universell utforming (eksempel).

[3] Operasjonalisere: Gjøres operasjonell; Overføres til en form som lar seg behandle etter bestemte metoder.

Mens *mål* og *strategi* blir normative formuleringer og inneholder politiske føringer for virksomheten, skal tiltaksformuleringene være konkrete og operative. Formuleringene bør være funksjonsbaserte slik at de ikke låses til et sett av forhåndsdefinerte løsninger. Det vil si at formuleringer av tiltak innebærer funksjonskrav og ikke krav om bestemte løsninger. Ulike løsninger kan oppfylle et funksjonskrav, men de kan gjøre det på ulike måter med hensyn til økonomi, arkitektonisk utforming etc.

7.2 Funksjonskrav

Funksjonskrav må stilles i forhold til

- funksjon (til hva)
- brukergrensesnitt (for hvem)

Krav til universell utforming må innenfor en planleggingsmodell prinsipielt stilles som et funksjonskrav. Det vil si at det ikke blir stilt krav til en bestemt løsning, men at løsningen som blir foreslått må kunne tilfredsstille krav til funksjonsnivå i forhold til den funksjonen man skal oppfylle og brukergrensesnitt.

Vi mener at man er best tjent med å beholde begrepet universell utforming som en overordnet strategi som setter fokus på bygninger, produkter og omgivelsers brukskvalitet. Begrepet vil da forbli relativt ”ullent” fordi ”alle” er lite konkret og vanskelig definerbart. Dette fordrer derfor bruk av konkrete delmål knyttet til funksjon og ulike brukergrupper.

Funksjonskrav må etter hvert bli innarbeidet i regelverket som for eksempel i teknisk forskrift til plan- og bygningsloven (TEK), i forskrifter for utforming av transportanlegg m.m. og fulgt opp med forslag til løsninger. Retningslinjene i de sju prinsipper for universell utforming vil også kunne bygge opp om slike funksjonskrav.

7.3 Målgruppe og ambisjonsnivå

Etter drøftinger i verksted og vurderinger i arbeidet med prosjektet har vi kommet fram til at brukerens behov må identifiseres. For å kunne foreslå en god løsning må en planlegger vite hvilke behov man planlegger for. Man må vite noe om målgruppen og man må vite noe om hvilket funksjonsnivå og hvilke funksjonskrav løsningen skal oppfylle.
Ulike målgrupper kan på tvers av funksjonsnivå ha noen fellestrekk eller felles brukergrensesnitt.
Å definere funksjoner og brukergrensesnitt vil være et virkemiddel og en metode for å oppnå større brukbarhet for flere. Dette er i sin kjerne det vi mener universell utforming handler om.

Formål: Utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for alle.
Det framgår av formålet med begrepet at alle mennesker er målgruppe for universell utforming. Løsningene skal lages slik at de er brukbare for så mange som mulig.

Dette medfører to ulike ambisjonsnivå i forhold til et sett brukerkrav:

- Tilgjengelighet til
Likeverdig tilgang til, men sier ikke noe om brukbarhet for.

- Brukbar for
Tilrettelagt for personer med ulike brukerbehov.

Figur 7.3 a:

Tilgjengelighet til
Skolegården er tilgjengelig, men i tillegg til at den mangler ledelinjer for blinde/ svaksynte gir den ingen utfordringer for barn.
På verkstedene ble det diskutert om mangel på kvalitet i utformingen kan bli en barriere for å ta skolegården i bruk og om kvalitet og estetikk er en forutsetning for universell utforming.

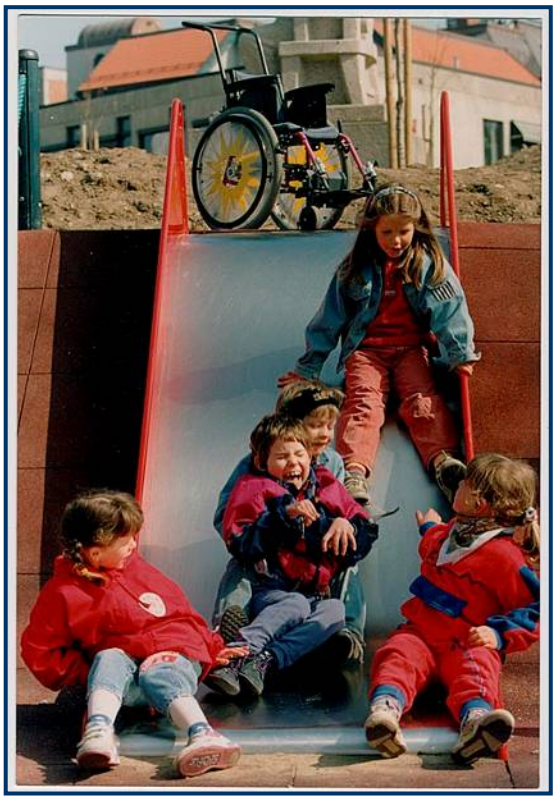

Figur 7.3 b:

Brukbar for
Sklia er utviklet og gitt en større bredde slik at en rullestolbruker kan skli sammen med noen. Andre barn liker også å skli flere sammen og produktutviklingen har medført en forbedring for alle.

7.4 Å identifisere brukergrensesnitt

Personer danner ikke en gruppe, men brukerbehov danner et brukergrensesnitt felles for noen med sammenfallende brukerbehov i en gitt situasjon. Personer kan defineres under flere brukergrensesnitt.
Brukergrensesnitt er en måte å identifisere flere menneskers bruksmønster. Målet er en løsning som fungerer for flere.

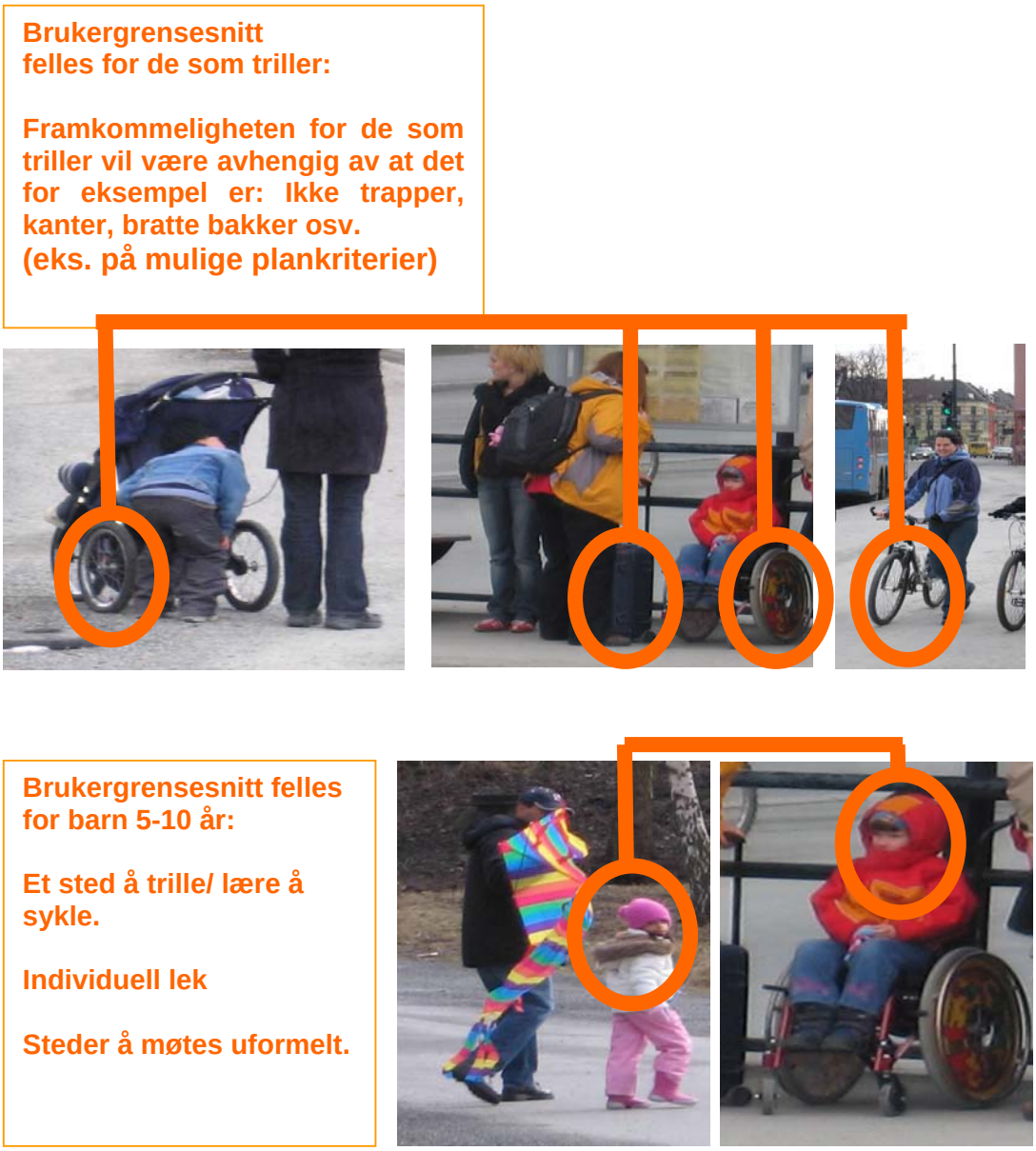

Figur 7.4: Illustrasjon som viser ulike brukergrensesnitt.

I kapittel 5.2: *Hvordan forståes og brukes begrepet i ulike fagdisipliner*, så vi at innen produktutvikling og IKT er brukergrensesnitt et kjent verktøy for å identifisere brukerbehov og finne en standard som fungerer for flest mulig.

Produktutvikleren mener 3 B analysen: Til hva – for hvem – brukssituasjon må komme tidlig inn i en produktutviklingsprosess. (Bruksmåter – Brukere – Brukersituasjoner)
IKT har fokus på standardiseringsaktiviteter og mener ambisjonen ”alle” (Design for all) er nesten umulig; ”Best mulig” er mer realistisk.
(Det vises til vedlegg 10: *Oppsummering fra ekspertverkstedene*.)

IKT bransjen tenker i nivåer:

1. nivå: Allmenne produkter for flest mulig.
2. nivå: Allmenne produkter sammen med tekniske hjelpemidler
3. nivå: Tilrettelagte produkter

For å komme fram til ulike brukergrensesnitt foretar IKT-bransjen ”Brukergruppekarakteristikker” (3 B analysen) basert på:

- fysiske muligheter
- kognitive muligheter
- sensoriske muligheter

De mener konkrete guidelines er begrensende og at de må lage løsninger for forskjellene; ikke likhetene innen gruppen. (sensitive design)

Ord som brukskvalitet, brukergrensesnitt og ekstrembruker er hentet fra fagmiljøene knyttet til produktdesign og IKT. En produktutvikler får umiddelbar respons dersom et produkt ikke er brukbart; det selger ikke. Konsekvenser og kostnader ved å utvikle et ubrukbart produkt er imidlertid mindre enn for byggsektoren. En tannbørste er ikke ment til å vare evig, den byttes ut og erstattes av en ny modell hvis den ikke fungerer.
Vi tror at andre fagmiljøer som for eksempel arkitektur og transport har mye å hente fra disse fagområdene både når det gjelder terminologi, arbeidsmetoder samt holdninger til et mer utvidet brukerfokus, selv om eksempelvis tidsaspekt og fokus på brukssituasjon er ulikt.

7.5 Forslag til en modell for operasjonalisering av begrepet

Ved å legge ”alle” til grunn vil det si at man tar hensyn til både den som hører og den som ikke hører, den som triller og den som går osv. Når vi da snakker om ulike menneskers brukergrensesnitt gjelder både mennesket som fysisk dimensjon, men også brukeren sett ut fra forståelsen av hele mennesket. Det er da viktig også å ta i bruk kunnskap fra miljøpsykologien som nettopp omhandler samspillet mellom mennesket og dets omgivelser. Da framkommer nye dimensjoner som for eksempel opplevelsen av trygghet som kan være like viktig for om folk tør å gå ut som den fysiske barrieren som kan forhindre at folk kommer seg ut.

Vi ser imidlertid at det er en viss fare for at denne tolkningen av begrepet gjør at fokuset knyttet til funksjonshemmedes muligheter for deltakelse og brukbarhet tones for mye ned. Brukerorganisasjonene har selv gitt utrykk for at funksjonshemmedes behov usynliggjøres eller forsvinner delvis i begrepet slik det fungerer i dag.

Det er to modeller for å unngå dette:

A. Synliggjøre delmål knyttet til ulike brukergrupper. Større brukbarhet for flere er målsettingen.
   Eksempel på tydelig delmål knyttet til en brukergruppe: *Det skal være tilrettelagt for svaksynte.*
   Eksempel på tydelig krav til løsning: *God kontrast mellom dør og vegg.*
   Dette er et eksempel på løsning som gir bygningen en bedre brukskvalitet for alle.

B. Tilrettelegging for ulike funksjonshemmede. "Alle" begrepet i forklaring og markedsføring av begrepet tones ned.

Basert på diskusjoner i verksted og med bransjen, anbefaler vi å arbeide etter modell A. Vi anbefaler at man innfører prinsippet universell utforming som et overordnet mål, men beholder konkretiseringen knyttet til brukergrupper når vi snakker om konkrete forskriftskrav. Vi mener derfor at begrepet må brukes som en høyere ambisjon samtidig som det konkretiseres gjennom delmål knyttet til brukergrupper og brukerbehov.

Strategien universell utforming må, slik vi anbefaler å definere det, forbli bred og altomfattende, men når man kommer ned på detaljnivå; til delmålene og krav til løsninger, må disse være klare og presise. Det stiller krav til blant annet formuleringene i Krav og veiledning til teknisk forskrift. (TEK og REN) I konkret planlegging kan vi ikke bruke "alle" begrepet, men strategien universell utforming/ "design for alle" må være overordnet for måten å tenke og jobbe på.

Det finnes også andre begreper som på samme måte som universell utforming oppfattes som "ulne" og som også inneholder mange parametere og delmål. Bærekraftig utvikling er eksempel på et begrep som er gjort håndterbart gjennom konkrete delmål knyttet til energibruk, avfallshåndtering, biologisk mangfold osv. Det er disse kravene som først og fremst påvirker det reelle byggeriet.
Vi mener at det på samme måte vil være mulig å definere konkrete delmål knyttet til begrepet universell utforming. Delmålene vil være avhengig av funksjonen og definert i forhold til ulike brukergrensesnitt. (Brukergrupper.)
Et brukergrensesnitt definerer det noen brukergrupper har til felles i forhold til bruk av omgivelser og produkter.

Eksempel på noen brukergrupper:
Miljøhemmede, rullestolbrukere, barn 3-6 år, joggere.

Vi mener at ulike brukergruppers behov best kan ivaretaes ved at det defineres konkrete delmål og standarder knyttet til ulike brukergruppers behov for brukbarhet. Vi anbefaler å definere plankriterier knyttet til ulike brukergruppers funksjonskrav. Definerte krav om tilgjengelighet for rullestolbrukere eller kriterier knyttet til brukbarhet for svaksynte bør uttales som klart definerte delmål. Prinsippene for universell utforming må ligge til grunn for løsningene, noe som omfatter et bredere brukerfokus og betyr at selv om brukerkravene for ulike funksjonshemminger er spesifikt presisert skal løsningene være løst med tanke på flere brukergrensesnitt.

Eksempelvis:
Framkommelig for den som triller (rullestol, barnevogn, koffert) og lettere framkommelig for alle. Lett å forstå for barn, orienteringshemmede og svaksynte betyr at det også blir lettere å orientere seg for oss alle.

7.5.1 Mulig struktur for operasjonalisering

Gjennom utkast til et verktøy som er under arbeid på oppdrag fra Husbankens regionkontor i Trondheim ser vi på hvordan begrepet kan gjøres operasjonaliserbart.
I tråd med vår anbefaling kan en modell for et verktøy for universell utforming bygges opp og struktureres på følgende måte:

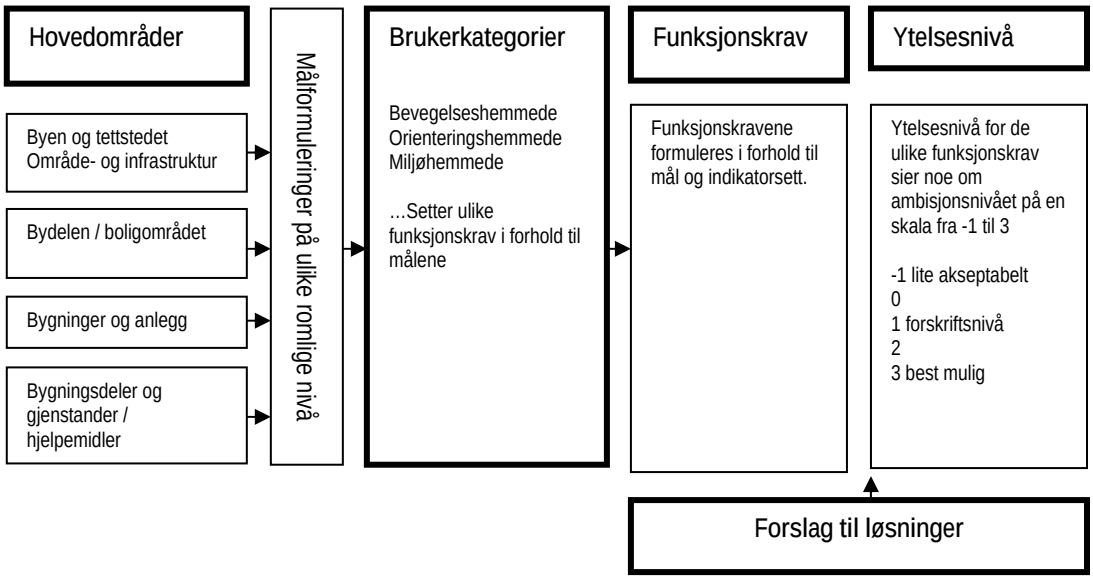

8. Oppsummering

Strategien Universell utforming handler om å synliggjøre ulike brukerbehov samt å søke løsninger som kan ivareta flest mulig av behovene. En slik ambisjon vil ofte medføre målkonflikter. I søken etter løsninger må man derfor foreta avveininger. En måte å håndtere slike målkonflikter på er å synliggjøre hvilke hensyn man har søkt å ivareta, samt å gjøre prosessen mer gjennomsiktig og beslutningene og prioriteringene mindre tilfeldige.

I arbeidet med rapporten gjennom verksteder med ulike aktører, har vi drøftet ulike aspekter som universell utforming bygger på:

- God brukskvalitet og inkluderende løsninger som kan brukes av så mange som mulig
- Grunnprinsippene demokrati, likestilling og likeverd; samme rett til deltakelse for alle mennesker
- Likestilling, inkluderer likebehandling i tjenester og service (og kan innebære spesielle eller kompenserende tiltak.)
- Å unngå særløsninger hvis mulig; hovedløsningen skal være fleksibel, inkluderende, skal kunne brukes av så mange som mulig og avspeile variasjonen i forutsetninger
- Strategien gjelder overalt; alle omgivelser, men tilpasset sted og situasjon, ikke nødvendigvis helt like standardløsninger
- Helhetlig planlegging der fysisk, økonomisk og sosial planlegging sees i sammenheng
- Medvirkning som en integrert del av planlegging, design og evaluering. Medvirkning kan begrunnes både ut fra demokrati og kvalitetssikring.
- Erkjennelsen av at alle, også politikere og planleggere, har manglende evne til å planlegge for andre, noe som frambringer behovet for tverrfaglighet, kompetanse om ulike brukerbehov og prosesser der medvirkning og empati utvikles. I tillegg til kompetanseoppbygging må det skapes holdninger og arbeidsmetoder hos planleggere og beslutningstagere.

Universell utforming stiller krav til:

1. Den fysiske utformingen av produkter og omgivelser:
   - Inkluderende løsninger med god brukskvalitet.
   - Hovedløsningen er tilgjengelig og har god brukskvalitet for så mange som mulig.

2. Prosessen
   - Stiller krav til ansvarlighet, kompetanse og medvirkning. Sektorene og etatene må ta ansvar for tilbudet til hele befolkningen.
   - Stiller krav til en inkluderende og demokratisk prosess der medvirkning inngår i planlegging, utvikling, utprøving og evaluering
   - Stiller krav til kunnskap om ulike brukerbehov
   - Stiller krav til en helhetlig og tverrfaglig kompetanse og tilnærming
   - Stiller krav til gjennomsiktighet mht. prioriteringer og kompromisser som er foretatt.

8.1 Problemstillinger

Dagens ambisjonsnivå er at *hovedløsningen er universelt utformet* der *tilgjengelighet tidligere ble løst med tilpasninger og tilleggsløsninger*. Universell utforming er det ideelle målet. I praksis må det ofte foretaes avveininger.
For å utvikle og operasjonalisere begrepet videre står man overfor noen problemstillinger:

1. Hvem er ”alle”?
   Hvilke brukerbehov har ”alle”?
   Hvordan skal man implementere brukerbehovene til en så bred brukergruppe i klart definerte delmål og krav?

Vi argumenterer for en modell der man beholder begrepet som altomfattende. Men dette krever at man definerer og prioriterer delmål knyttet til ulike grupper funksjonshemmede, barn, eldre osv. I konkret planlegging kan vi ikke bruke ”alle” som målgruppe, men det kan fungere som en overordnet måte å tenke og jobbe på, og som en ambisjon å strekke seg etter. Bransjen ønsker konkrete og etterprøvbare krav. Stiller vi krav om brukbarhet for en rullestolbruker vet vi hva dette vil si av konkrete krav til terskler, kanter, dørbredder og manøvreringsareal. I videre arbeid bør det utvikles tydelige kravspesifikasjoner også knyttet til andre brukergrupper. Vår anbefaling er derfor at selv om man definerer ”alle” som brukergruppe må det være legitimt å definere ulike brukerprofiler til hjelp i konkret planlegging.

2. Mener vi brukskvalitet for ”alle” eller mener vi tilrettelegging for ”noen”?

   - Omfatter begrepet universell utforming også generell brukskvalitet eller er universell utforming en tilleggskvalitet?
   - Dersom brukskvaliteter generelt er godt nok ivaretatt, er det da tilstrekkelig å fokusere på funksjonalitet i forhold til marginale grupper?

Det er liten tvil om at man på enkelte punkter finner at både funksjonalitet og generell brukskvalitet er dårlig for enkelte grupper som direkte utestenges fra bruk av produkter, bygninger eller utearealer.

Universell utforming må derfor handle om et økt fokus på bygninger, produkter og omgivelsers brukbarhet generelt og spesielt. Vi mener derfor at nettopp begrepet ”alle” må legges til grunn for å ivareta generell brukskvalitet. I begrepet ”alle” ligger en erkjennelse av at vi er forskjellige og at det som kan være viktig for noen kan være uten betydning for andre. Et eksempel på dette er terskelen som gjør en bygning utilgjengelig for en rullestolbruker, mens en som går ikke vil tenke over at det er en terskel der. Livsløpsstandarden er et eksempel på at det går an å ha to tanker i hodet samtidig; En leilighet kan fungere for alle, også rullestolbrukeren.

8.2 Forslag til operasjonalisering

For videre operasjonalisering foreslår vi en løsning som innebærer at det utvikles kravspesifikasjoner og veiledningsmateriale knyttet til brukergrupper. Dette bør utvikles innenfor en struktur som ivaretar brukerkategorier, funksjonskrav og ytelsesnivå knyttet til brukerbehov.

Dette arbeidet er igangsatt på oppdrag fra Husbankens regionkontor i Trondheim og ivaretaes gjennom utviklingen av et verktøy for universell utforming.

8.3 De viktigste konklusjonene

Vi mener at man er best tjent med å beholde begrepet universell utforming som en overordnet planstrategi som setter fokus på bygninger, produkter og omgivelsers brukskvalitet. Begrepet vil da forbli relativt bredt fordi "alle" er lite konkret og vanskelig definerbart. Dette fordrer derfor bruk av konkrete delmål knyttet til funksjon og ulike brukergrupper.

Delmålene kan være:

- Tilgjengelighet for rullestolbrukere
- Egnethet til rekreasjon for eldre / barn osv
- Tilrettelegging for miljøhemmede
- osv..

Som tidligere nevnt mener vi at de to viktigste spørsmålene for å vurdere omgivelsers / produkters bruksegenskaper er:

- Til hva (definere ulike funksjonsområder)
- For hvem (definere ulike brukergrensesnitt)

Svar på dette gir til sammen svar på hvilke funksjonskrav som må settes, og når dette er fastsatt er det mulig å drøfte et produkts eller en bygnings bruksegenskap. Hvis løsningen skal utformes ut fra strategien om universell utforming må den være brukbar sett i lys av flere ulike, definerte brukergrensesnitt.

For å eksemplifisere dette vil vi forsøke å synliggjøre det gjennom et konkret eksempel:

- Er det mulig å spørre om en skolegård er universelt utformet?

Vi mener at spørsmålet må formuleres på en annen måte. Man må vurdere om prinsippene for universell utforming ligger til grunn gjennom realiserte løsninger og redegjøre for hvilke funksjoner og brukergrupper man har forsøkt å ta hensyn til.
Spørsmålet må derfor omformuleres til:

- Til hva og for hvem er skolegården egnet?

En viktig funksjon for skolegården er å finne fram til inngangen og å komme inn i skolebygningen. Hvor godt dette fungerer kan man videre vurdere ut fra ulike brukergruppers forutsetninger:

- Er det mulig å komme inn for den som triller barnevogn?
- Er det mulig å finne inngangen for den som ser dårlig?
- Oppleves det trygt å gå over skolegården for den som er minst og litt nervøs?
- Er det lett å finne inngangen for den som ser og besøker skolen for første gang?

Ut fra svarene på disse spørsmålene synliggjøres hvilke hensyn man har tatt stilling til.

En annen vurdering er skolegårdens egnethet i forhold til rekreasjon og lek.
Da er det imidlertid andre spørsmål som kan stilles:

- Er det tilrettelagt for aktiviteter for barn 6-8 år/ 8-12år evt. ungdom 12-15 år (aktiviteter beskrives)
- Er det mulig å delta i lekeaktiviteter for barn som sitter i rullestol?
- Er det mulig å hvile innimellom leken for barn som har vanskelig for å gå?
- Kan lekeapparatene benyttes av barn som ser dårlig?

8.4 Hvilke mål er mulig å oppnå? Hvordan håndtere målkonflikter?

Strategien universell utforming handler om å søke løsninger som kan ivareta flest mulig brukerbehov.

Strategien vil kunne medføre ulike målkonflikter. Målkonfliktene kan dukke opp på ulike nivå. Det blir viktig i hver enkelt sak å sette et ambisjonsnivå, og som i alle plansaker vil noen brukerbehov og hensyn veie tyngre enn andre.

Ved å synliggjøre ulike brukergruppers behov er det lettere å identifisere og løse målkonflikter.
For eksempel vil konflikter mellom ulike brukerbehov kreve en drøfting av om noen er prioritert brukergruppe i det enkelte tilfelle. En illustrasjon av ambisjonen om universell utforming er den estetisk gode hovedløsningen som er universelt utformet. Den er tilgjengelig for alle og gjennom sin estetiske utforming virker den ikke stigmatiserende på noen.

Ofte må ulike hensyn avveies i forhold til kostnader, estetikk, vernehensyn etc. Slike problemstillinger må derfor drøftes i forhold til konkrete saker og gir derfor sjelden grunnlag for utforming av generelle retningslinjer. Universell utforming kan derfor ikke være et enkelt prinsipp, men en strategi der en veier ulike hensyn og mål i konkrete saker.

8.5 Behov for mer kunnskap/ utviklingsarbeid

Universell utforming er et begrep som mange ikke umiddelbart forstår betydningen av. For å gjøre begrepet forståelig og operasjonalisere målsettingen bak, må brukere og brukerbehov defineres.
I formidling og veiledning/ utdanning/ etterutdanning av bransjen må begrepet presenteres på en måte som gjør at bransjen forstår innhold og betydning av begrepet ”universell utforming”. Vi mener også at det må holdes fast ved livsløpsstandarden som ett av flere tiltak under strategien universell utforming. I tillegg er det behov for godt veiledningsmateriell som kan benyttes i ulike prosjekteringsfaser, kanskje spesielt rettet mot arkitekter, og som tar opp i seg bredden i begrepet universell utforming ut over det som livsløpsstandarden dekker.

Denne begrepsavklaringen kan videreutvikles og operasjonaliseres, for eksempel gjennom utviklingen av et verktøy.

Videre gjenstår det et utviklingsarbeid før strategien universell utforming kan overføres i praksis til:

- Lovgiving
- Standarder
- Utdanning

Universell utforming handler om å forstå relasjoner mellom menneske – bygning/ uterom/ produkt. Det generelle kunnskapsnivået må økes og man må trenes til å ikke bare bruke seg selv som referansepunkt i forhold til menneskers behov. Slik kan man stegvis oppnå målsettingen om et bedre samfunn med mer brukbare omgivelser for alle.

Figur 7.5: De fysiske omgivelsene lager rammene rundt folks liv. De kan skape barrierer eller inspirere til bruk

9. Vedlegg: De sju prinsippene

Tabell 1.2 Prinsippene for universell utforming[1]

	Prinsipp	*Definisjon*	*Retningslinjer*
1	*Like muligheter for bruk*	Utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for personer med ulike ferdigheter.	*1a*. Gi alle brukergrupper samme muligheter til bruk, alltid like løsninger når det er mulig, likeverdige hvis like ikke er mulig. *1b*. Unngå segregering og stigmatisering av brukere. *1c*. Muligheter for privatliv, sikkerhet og trygghet skal være tilgjengelig for alle. *1d*. Gjøre utformingen tiltalende for alle brukere.
2	*Fleksibel i bruk*	Utformingen skal tjene et vidt spekter av individuelle preferanser og ferdigheter.	*2a*. Muliggjøre ulike valg av metoder for bruk. *2b*. Skal tjene både høyre- og venstrehåndsbruk. *2c*. Lette brukerens nøyaktighet og presisjon. *2d*. Muliggjøre ferdigheter som samsvarer med brukerens tempo.
3	*Enkel og intuitiv i bruk*	Utformingen skal være lett å forstå uten hensyn til brukerens erfaring, kunnskap, språkferdigheter eller konsentrasjonsnivå.	*3a*. Eliminere unødvendig kompleksitet. *3b*. Være i overensstemmelse med brukerens forventninger og intuisjon. *3c*. Tjene et vidt spekter av lese-, skrive- og språkferdigheter. *3d*. Arrangere informasjonen konsist i forhold til viktighet. *3e*. Muliggjøre effektive og raske tilbakemeldinger i løpet av og etter at oppgaven er utført.
4	*Forståelig informasjon*	Utformingen skal kommunisere nødvendig informasjon til brukeren på en effektiv måte, uavhengig av forhold knyttet til omgivelsene eller brukerens sensoriske ferdigheter.	*4a*. Bruke forskjellige måter (bilde, verbal, taktil/fysisk merking) for en bred presentasjon av essensiell informasjon. *4b*. Muliggjøre adekvate kontraster mellom essensiell informasjon og deres omgivelser. *4c*. Maksimere "lesbarheten" av essensiell informasjon. *4d*. Muliggjøre kompatibilitet med forskjellige typer teknikker og innretninger, til bruk for mennesker med sensoriske begrensninger.
5	*Toleranse for feil*	Utformingen skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser, eller minimaliserer utilsiktede handlinger.	*5a*. Arrangere elementene på en slik måte at en minimaliserer farer og feil; mest brukte elementer, mest tilgjengelige; farlige elementer elimineres, isoleres eller skjermes. *5b*. Sørge for advarsel om farer og feil. *5c*. Sørge for anordninger for feilsikkerhet. *5d*. Ikke oppmuntre til utilsiktede handlinger på områder som krever årvåkenhet.
6	*Lav fysisk anstrengelse*	Utformingen skal kunne brukes effektivt og bekvemt med et minimum av besvær.	6a. Tillate brukeren å opprettholde en nøytral kroppsstilling. 6b. Bruke rimelig betjeningsstyrke. 6c. Minimalisere gjentakende handlinger. 6d. Minimalisere vedvarende fysisk kraft.
7	*Størrelse og plass for tilgang og bruk*	Hensiktsmessig størrelse og plass skal muliggjøre tilgang, rekkevidde, betjening og bruk, uavhengig av brukerens kroppstørrelse, kroppsstilling eller mobilitet.	*7a*. Muliggjøre en klar synslinje til viktige elementer for både sittende og stående brukere. *7b*. At det er bekvem rekkevidde til alle komponenter for sittende og stående brukere. *7c*. Muliggjøre variasjoner i hånd- og gripestørrelse. *7d*. Tilrettelegge nok rom for bruk av hjelpemidler og personlig assistanse.

[1] Basert på norsk oversettelse i *Røed Andersen 2003* s. 13-14.

Tabell 9.1 Prinsippene for universell utforming

10. Vedlegg. Oppsummering fra ekspertverkstedene.

Ekspertverksted 1: Overordnet drøfting av begrepet.
Oslo 25.04.06

Deltakere:
Tone Rønnevig, BE
Solveig Dale, Trondheim kommune
Torstein Syversen, HB strategikontoret
Karin Høyland, NTNU / SINTEF Byggforsk
Karine Denizou, SINTEF Byggforsk
Siri Helle, HB Oslo
Hanne Wilhjem, AHO
Tom Vavik, AHO
Eli Clarke, HB Oslo
Solvår Wågø, SINTEF Byggforsk

Ekspertverksted 2: Universell utforming i ulike fagtradisjoner
Trondheim 15.05.06

Deltakere:
Eva Magnus, Sosialt arbeid NTNU
Jan Håvard Skjetne, IKT, SINTEF
Trond Are Øritsland, inst. for produktdesign NTNU
Else Karlstrøm, Landskapsarkitekt
Rigmor Leknes, Ergoterapi HIST
Solveig Dale, Ergoterapeut Trondheim kommune
Liv Øvstedal, Transport og Samferdsel, SINTEF/ NTNU
Solveig Kornstad, HB Trondheim
Karin Høyland, NTNU ark.fak./ SINTEF Byggforsk
Solvår Wågø, SINTEF Byggforsk

Ekspertverksted 3: Universell utforming i funksjonshemmedes organisasjoner
Trondheim 23.05.06

Deltakere:
Ragnhild Urdshals Høyem, Norges Handikapforbund
Arild Øyan, Norges Blindeforbund
Arild Norberg, Norges Blindeforbund
Solveig Håve, Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
Karin Høyland, NTNU ark.fak./ SINTEF Byggforsk
Solvår Wågø, SINTEF Byggforsk

Oppsummering av diskusjon i ekspertverksted 1:

1. Bakgrunn, målsetting og metode

Det ble gjort rede for bakgrunn og målsetting i tillegg til at det ble redegjort for metoden der vi inviterer til drøfting i ekspertverksted. I tillegg til dette verkstedet vil det bli avholdt ett tverrfaglig verksted og drøfting med noen av brukerorganisasjonene. Gjennom intervjuene som gjennomføres i UU 2 vil vi få kunnskap om byggebransjens (utbyggere, arkitekter og entreprenører) forhold til begrepet Universell utforming.

2. Innledning

Diskusjonen ble innledet med en presentasjon av problemstillinger og noen punkter til diskusjon:

- *Hva betyr det at Universell utforming både er et mål og en planleggingsstrategi ?*

- *Bør man reservere begrepet på et overordnet nivå og heller benytte andre karakteristikker på konkrete løsninger ?*

- *Hvem er "alle" ? -Og hvordan definerer vi ulike brukerbehov/ brukerkrav / brukergrensesnitt for alle??*

- *Legger vi kvalitetsaspektet inn som en forutsetning for Universell utforming eller handler det kun om likeverdighet i forhold til bruk:*
  Er det godt nok at det er "like godt/dårlig for alle" ?

  Snakker vi om å fjerne barrierer eller om å tilrettelegge for deltagelse og aktivitet ?

- *Hvilke delmål kan illustrere begrepet ?*
  Forslag:

  - *Framkommelighet*
  - *Orienterbarhet*
  - *Lydmiljø*
  - *Luftkvalitet /Inneklima*
  - *Opplevd kvalitet kognitivt*
    (opplevde kvalitetsaspekter: trygghet, rekreativ, innbyr til aktivitet og deltagelse)

3. Fra diskusjonen:

- *Hva betyr det at Universell utforming både er et mål og en planleggingsstrategi og bør man reservere begrepet på et overordnet nivå og heller benytte andre karakteristikker på konkrete løsninger ?*

De fleste ga uttrykk for at Universell utforming må defineres som en strategi. Selve begrepet er litt "magisk" og bør derfor også reserveres til overordnet bruk. Standarder etterlyses, men bør reserveres til detaljløsningene. (Eks. Rødt er en egenskap; ikke en strategi)
Det var enighet om at det ikke er lurt å benytte universell utforming på konkrete løsninger.
Når det gjelder konkrete løsninger må vi komme ned på dimensjonerende faktorer; eks "framkommelighet på hjul".

Andre begreper som er brukt:
Inkluderende design. Istedenfor *spesielle behov* brukes begrepet *vanlige behov*.

Løsningene må høyne brukbarheten for alle, det innebærer at man må definere ulike brukergrensesnitt. Vavik mener begrepet *brukbart* er ladet, det ligger noe halvgodt i det. Han foreslår heller å benytte begrepet *bruksegenskaper*.

Tone: Historikken en viktig del av begrepet og må ikke glemmes. Egentlig hadde strategien et mål om å fjerne barrierer…først og fremst for bevegelseshemmede og synshemmede.

Har strategien som hovedmål en prosess som involverer brukergrupper, er prosessen med tverrfaglighet evt. med medvirkning et mål i seg selv.
Er det da prosessen eller løsninger som er universelle ?

Tone: Det kognitive må være en del av begrepet. Den enkelte dimensjonerende faktor..
Og hvilke krav skal stilles til *bruksegenskaper ?*

Viktig:
Vi må forklare forståelsen av begrepet.
Ikke problematisere definisjonen, men tolke den.

- *Hvem er "alle" ? -Og hvordan definerer vi brukerbehov/ brukerkrav / brukergrensesnitt??*

Standardløsninger: Hvem definerer behov ? Hvem definerer det normative?

Ligger det et reelt ønske om å inkludere alle eller er det en forkledd måte å normalisere funksjonshemmede? Ved å reelt ta hensyn til alle ligger det en fare for å usynliggjøre grupper som i større grad føler at de har eierskap til begrepet.

Eksempel med julenissereklamen: Alle-begrepet så allminneliggjort at rullestolbrukere følte seg usynliggjort. Medførte en stor diskusjon.. Illustrerer dette den veien begrepet har tatt, i iver etter å normalisere har man fjernet synliggjøringen av de konkrete målene. Ønsker man å prioritere noen fremfor andre eller ønsker man å synliggjøre ulike brukergrensesnitt for å sette realistiske mål i forhold til dette. Tilgjengelighet til offentlige bygg for rullestolbrukere er et forskriftskrav og en forutsetning og behøver derfor kanskje ikke være et viktig hovedmål for strategien universell utforming i framtiden??–.

Tone viste til eksempel på produktutvikling som viser at en tilpasning blir det normale: Sugerør med knekk. Illustrerer hvordan kunnskap knyttet til noen brukergrupper bidrar til produktutvikling som gagner de fleste og som derfor blir en kvalitetsheving. Produktutviklingen er imidlertid gjort ut fra testing med ulike brukerbehov. Dette er en relativt normal prosedyre knyttet til produktdesign, som har større tradisjon for denne typen metodikk. Dette er i liten grad metoder som er innarbeidet i arkitektens arbeidsmetoder. Det er også i liten grad systematisk erfaringsinnhenting i forhold til erfaringer med bygninger og fysiske omgivelser.

Kvalitetsbegrepet:
Problematisk å dra inn estetikk i begrepet. Kan det bli dekket opp av annen begrepsbruk?
Brukbar. Bringe inn likeverdig.

Arkitektonisk kvalitet ligger i bunnen av *design*-begrepet. Utforming mindre ladet.

■ *Hvilket ambisjonsnivå legger vi i begrepet Universell utforming:*
"Like godt for alle" eller "best mulig for flest mulig" – og hva er mulig ??
Forskjellen i *tilgjengelighet til* og *brukbarhet for*….

I forhold til de bygningsmessige tiltakene er enkelte deltemaer allerede beskrevet i TEK. TEK gir tolkningsmuligheter. HB bruker mye skjønn; Men vurderer først og fremt om brukbarhet for de som triller og noe på syn, men der er kunnskapen vanskeligere å omsettbart til konkrete krav.

En lovendring vil framtvinge en tydeliggjøring i TEK. Bør man bare avvente….

Eli: I HB i Bergen endte vi opp med å vurdere *arkitektonisk god kvalitet* som *god brukskvalitet.*

■ *Hvilke delmål kan illustrere begrepet ?*
(Framkommelighet, Veifinning, Lydmiljø, Visuelt/ fysisk miljø/ Omgivelser og velvære/ rekreasjon, Luftkvalitet /Inneklima, Trygghet, andre ?)

Vi bør forsøke å definere forståelige mål og overskrifter. Se til teori og begrepsutvikling fra faget produktutvikling.

Kan man leve med et ullent og altovergripende begrep?

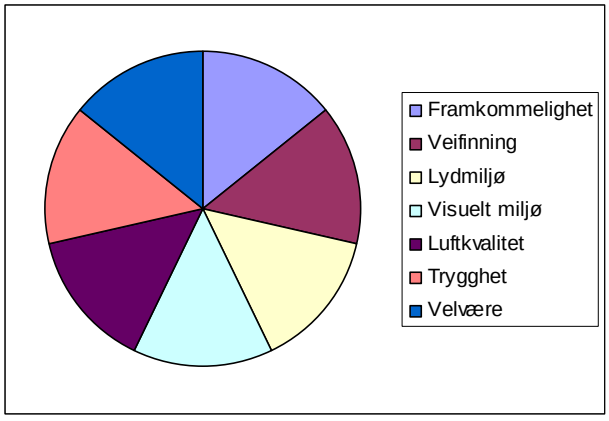

I Inspirert av Chris Butters kakediagram for å beskrive bærekraft har vi forsøkt å gjøre det samme med Universell utforming. Diskusjonen gikk på hvilken type inndeling og tema vi i så fall skulle ta med. Forenkling / å slå sammen tema slik at vi ikke får så mange kakestykker ble også diskutert. Det blir også viktig å finne overskrifter som er dekkende. (Gjør oppmerksom på at kaken over med sine tema og overskrifter var ment som et utgangspunkt for å få i gang diskusjonen.)

Det ble diskutert om *estetikk* er et deltema under universell utforming. Bør kvalitetsaspektet være med i Universell utforming? Eller handler begrepet først og fremst om å ta ulike mennesker som dimensjonerende faktor for funksjonalitet. Er et område utformet uten omtanke for det kvalitative, men med full framkommelighet for rullestol universelt utformet?
Dette ble en interessant diskusjon rundt noen bilder av en temmelig livløs skolegård; universell i den forstand at den er like tilgjengelig for alle og gir like lite utfordringer og lyst til å ta i bruk for alle. Kan man si at utformingens manglende kvalitet blir en barriere ?

Det ble ytret at "inspirasjon til bruk" er en utvanning av begrepet. "*Design for pleasure* "; hentet fra produktutviklingsterminologien hevder det motsatte. Det engelske begrepet *Universal Design* har et iboende kvalitetsaspekt; i selve begrepet å *designe* /å formgi ligger det en omtanke.

Det ble også hevdet at kvalitet er subjektivt, behovsrelatert og i høy grad økonomisk relatert. Kriteriene må gjøres målbare, men må inneholde også det kognitive (ikke bare det fysiske). Estetikkbegrepet er i tillegg et ladet begrep som mange forbinder med staffasje, pynt og "pene" fasader, mens det for arkitekter er mer sammensatt og inneholder andre beskrivelser som funksjonelt, ærlig, forståelig, helhetlig, tilforlatelig. Det oppleves som problematisk å dra inn estetikk i kvalitetsbegrepet.

Utfordringen blir å finne en overskrift som dekker visuelt miljø, estetikk, (arkitektonisk) kvalitet, estetisk brukbarhet, inspirasjon, "velvære" eller en rekreativ oppfatning av omgivelser. I miljøpsykologien brukes begrepet *restorative miljøer*.

4. Våre tanker etter møtet:

Oppsummering av en slik diskusjon må bli mangeartet og sporadisk. Vi anser imidlertid diskusjonen som nyttig selv om det er umulig å trekke klare konklusjoner ut av en slik diskusjon.

Vi ser det imidlertid som vår jobb å forsøke å trekke noen konklusjoner som forslag til håndtering av begrepet.

Vi opplever at de to viktigste spørsmålene er:

1. Er planlegging for alle en måte å fremme målsettingen om å tilrettelegge for vi som triller på hjul, tilrettelegge for vi som ser dårlig /ikke ser, vi som er plaget av astma /allergi eller hører dårlig ? Alle er brukt som begrep for å forklare at dette gjelder mange og kan gjelde hvem som helst av oss. Funksjonshemning er relativt bestemt og definert i forhold til omgivelsene.

2. Eller ligger i "alle" begrepet et ønske om å legge alles behov til grunn både de som hører de som ikke hører osv. Målsettingen kan variere og være situasjonsbetinget og ambisjonsnivået kan settes til ulike brukerbehov avhengig av kontekst.

   For å illustrere dette kan for eksempel støyproblemer nær en flyplass bety at det forutsettes støytiltak for å øke brukbarheten av boligene for de som hører godt eller bor i nærheten. Dette for å øke brukbarheten av boligene for dem.

Vi mener at universell utforming bør forbeholdes et overordnet nivå og en strategi. Altså som bør reelt omfatte både de som går og triller. (Alt.2) Men at konkrete delmål vil være knyttet til de utfordringer man til en hver tid ser. Eksempel på dette er at man kan ha konkrete delmål knyttet til framkommelighet for de som triller.
Standarder og forskrifter bør derfor definere konkrete og forståelige delmål som ligger et nivå under denne strategien.

Vi mener at en miljøhandlingsplan går inn og definerer konkrete delmål knyttet til energiforbruk, bruk av materialer osv. Miljøbegrepet er forståelig som et overordnet begrep og som omfatter flere delmål.
Vi mener at det er mulig å operere med samme type delmål under UU begrepet. Det kan være delmål knyttet til tilgjengelighet for rullestol, delmål knyttet til barnesikring av hus men også delmål som ikke bare sikrer et minstenivå slik som at et område bør være tilrettelagt for barns lek.

På samme måte som Byggeskikkbegrepet både inneholder estetiske kvaliteter og brukbarhetsaspektet, har det sitt tyngdepunkt i de estetiske kvaliteter. Universell utforming har som begrep sitt tyngde punkt i funksjonalitet og bruksegenskaper, men skal fysiske omgivelser være attraktive å bruke må de også inneholde visse generelle kvalitative aspekter.

Oppsummering av diskusjon i ekspertverksted 2:

1. Bakgrunn, målsetting og metode

Det ble gjort rede for bakgrunn og målsetting i tillegg til at det ble redegjort for metoden; drøfting i ekspertverksted. I tillegg til dette verkstedet er det avholdt ett verksted med andre deltakere der vi på et overordnet nivå drøftet håndteringen av begrepet. Vi vil også invitere representanter fra brukerorganisasjonene til et tredje verksted. Gjennom intervjuene som gjennomføres i UU 2 vil vi i tillegg få kunnskap om byggebransjens (utbyggere, arkitekter og entreprenørers) forhold til begrepet Universell utforming.

2. Innledning

Diskusjonen ble innledet med en presentasjon av problemstillinger og noen punkter til diskusjon:

- Hvordan forståes og brukes begrepet i ulike fagtradisjoner ?
- Hvordan benyttes begrepet Universell Utforming innenfor ditt fagområde ?
- Hvilke delmål er det innenfor ditt fagområde naturlig å benytte for å illustrere begrepet?
- Hvordan bør innholdet i begrepet defineres ?
- ”Design for alle” – Hvordan håndtere ”alle”- begrepet ?

3. Fra diskusjonen:

Innledningsvis ble det drøftet hva vi legger i begrepene: brukbarhet/ bruksegenskaper/ usability. Det var bred enighet om at ordet Brukbart var negativt ladet; vi oppfatter det som beskrivende for noe som er halvveis godt. Bruksegenskaper må lades med gode / dårlige for å få mening.
Begrepet brukskvalitet sier allerede noe om det kvalitative i begrepet.

I forrige verksted konkluderte vi bl.a. med at Universell utforming er en strategi. Vi tok opp tråden fra forrige verksteds diskusjon:
Er Universell utforming bare en beskrivelse av noe som er fysisk tilgjengelig eller omfatter begrepet også brukskvaliteter ut over det som gjør et bygg, et sted, en gate, et produkt, en avis etc fysisk tilgjengelig ?

Vi kom fram til at Universell utforming som strategi må si noe om:

- Til hva: beskrive bruken
- For hvem: beskrive brukergrensesnitt

Dette ble utdypet gjennom møtet der vi utvekslet erfaringer om hvordan begrepet opptrer i de ulike fagtradisjoner.

På en runde rundt bordet ble følgende spørsmål stilt og besvart av representantene for de ulike fagene:

- *Hvordan forståes og brukes begrepet i ulike fagtradisjoner ?*
- *Hvordan benyttes begrepet Universell Utforming innenfor ditt fagområde ?*

Arkitektur:

De 7 prinsippene er lite anvendbare innenfor arkitekturen og utilstrekkelige i plan- og bygningsfaglig sammenheng. Vi erfarer at både arkitekter og aktører i byggebransjen /utbyggerbransjen benytter livsløpsstandard og universell utforming om hverandre som om det handlet om det samme. Livsløpsstandarden har fotfeste og er forståelig. Den må det derfor holdes fast ved som en egen standard.

Produktutvikling:

Innen produktutvikling er ergonomi viktig. De 7 prinsippene er anvendt, men man forsøker å finne en annen angrepsvinkel. Trond Are Øritsland skriver bok sammen med Tom Vavik fra AHO; ”God i bruk”. ”Embodied mind”, semantikk er en av grunnpilarene i produktutviklerens forståelse av begrepet Universell utforming.
De siste 10-15 årene : en brukersentrert produktutvikling.

3 B analysen: Brukere – Bruksmåter- Brukersituasjoner
må komme tidlig inn i en produktutviklingsprosess.

Tradisjonell ergonomi-kunnskap er basert på de ”beste” løsningene laget for bredden av folket; ikke ut ”på endene” (ekstrembrukerne) her ligger det en forskjell.

Design for brukeropplevelser stiller krav til å definere krav (til brukeropplevelser - ambisjonsnivå)
For produktdesigneren er bruksintensjonen viktig; hva produktet skal brukes til.

”Hjelpemidler” forbindes med noe stort, tungt og stygt. Produkt må produseres for å behage (hjerte; estetikk) i tillegg til at det skal fungere. Massemarkedsprodukter kontra ”spesielle hjelpemidler”: Hjelpemidler blir ofte fæle.

Liker helst å snakke om inkluderende design.

Ergoterapien:

Universell utforming betyr likestilt, likeverdig, er antidiskriminerende.
Tradisjonelt har ergoterapien hatt fokus på funksjonshemmedes behov som brukergruppe og lite fokus på gjennomsnittsbehov. I redselen for å stigmatisere grupper glemmer man gjennomsnittsnivået og misser enkelte behov.
Er enig i å beholde alle funksjonsnivåer, men beskrive brukergrensesnitt. Ergoterapeuten ønsker å komme tidlig inn planleggingsprosessen for å definere brukerbehov. Å beskrive en universell løsning går nesten ikke an.

Solveig D. kommenterer:
Men det er farlig å definere brukergrupper som ”funksjonshemmede”. Brukerbehov må tuftes på at det er ”bedre for alle/ mange / flere”

Sosialt arbeid:

Inkludering er viktig og estetikk/ hvordan noe er utformet er viktig for å unngå det motsatte av inkludering; stigmatisering. En god utforming kan medvirke til å bli en del av fellesskapet /unngå å bli utestengt. (Mens noen assosierer inkludering som et ord for å favne alle opplever andre at begrepet kan stigmatisere: vi innafor og de utafor.. (Vi har jo et departement som heter arbeids og inkluderingsdepartementet, der betyr inkluderingen først og fremst inkludering av folk med fremmedkulturell bakgrunn)

Rigmor kommentar: ”De” som skal inkluderes, opplever de at løsningen er inkluderende ?

Husbanken:

Vi må tørre å snakke mennesker, må kommunisere ”hvem”. Vi må plukke begrepet ned til noe bransjen kan forstå og formidle betydning og innhold ut. Viktig å øke kompetansen både i grunnutdanning og blant praktiserende arkitekter: ”Tenn hjertet og sett ambisjonene !”

Landskapsarkitektur

Begrepets ordlyd er ullen. Landskapsarkitekter (og arkitekter) har håndtert begrepet først og fremst i forhold til rullestolen. Kunnskapsmangel blant arkitekter og landskapsarkitekter er et hinder. Estetikk bør være et generelt krav. Når det gjelder planlegging må vi unngå å tenke statisk. Universell utforming handler om relasjoner mellom menneske – rom/ uterom/ produkt. Kravnivå og kunnskapsnivå må økes.

Transport

Transportfaget er preget både av ingeniører og transportøkonomi: Samfunnsøkonomisk teori bygger på at ”mainstream” vinner, som for transport ofte betyr at voksne lettere har gjennomslag enn eldre og barn, og bilistene lettere enn andre transportformer. Innenfor ingeniørtradisjonen er det svak tradisjon for å innhente brukererfaringer som representerer andre erfaringer og behov.

Samferdsel har en langvarig dårlig samvittighet; kunnskapen og teorien er delvis på plass, men ikke virkemidlene. Transportbransjen tenker delmål; universell utforming omsettes til resultatmål som må gjelde alle elementene i en delstrekning a-b, ikke bare de fysiske, men også informasjon og service etc.

IKT

har fokus på standardiseringsaktiviteter. Design for all: Ambisjonen ”alle” er nesten umulig; ”Best mulig” er mer realistisk.

Tenker i nivåer i IKT bransjen:
nivå: Allmenne produkter for flest mulig.
nivå: Allmenne produkter sammen med tekniske hjelepmidler
nivå: Tilrettelagte produkter

Eks, svaksynte er et ekstremt stort felt (de som ser dårlig, til de som ikke ser.) Må ta noen valg. Vi gjør ”Brukergruppekarakteristikker”:
fysiske muligheter
kognitive muligheter
sensoriske muligheter

Konkrete guidelines er begrensende. Vi må lage løsninger for forskjellene; ikke likhetene innen gruppen. (sensitive design)

Solveig D:
Tverrsektorielt samarbeid er en forutsetning for gode løsninger. Brukermedvirkning via helsesida. I tillegg må brukerorganisasjonene snakke sammen og foreslå løsninger som gir kompromissene.

Hvordan bør innholdet i begrepet defineres ?
”Design for alle” – Hvordan håndtere ”alle”- begrepet ?
Hvilke delmål er det innenfor ditt fagområde naturlig å benytte for å illustrere begrepet ?

Else:
Offentlige bygg og plasser burde ha avvikskrav. Å tenke attraktivitet / estetikk er uvant i UU: Universellt utformede prosjekter oppfattes ofte synonymt med halvgode prosjekt. Jeg mener at estetikk er et selvfølgelig del av brukskvalitetsbegrepet..

Liv:
Også på transport er designen "ukul" i tillegg til at vedlikehold ikke er ivaretatt.

Solveig K:
Universal design må ligge inne i normalplanleggingen. Det må tennes en stolthet hos de som skal selge inn Universell utforming.

Else:
Design for alle; 98 %, noen faller ut. "Alle" er noe å strekke seg mot.

Karin H:
Prioriteringer og ambisjonsnivå må diskuteres og så må man synliggjøre hvilke valg som er gjort. Videre er det viktig å se ulike perspektiver; eks Operaens tak skulle være mulig å trille på for rullestolbrukere, og gå på for damer med stiletthæler. Dette er definert og testet ut. Taket er trolig også attraktivt for skatere. Man valgte altså å planlegge for damene med stilett og rullestolbrukere, men skatere var uønsket og overflaten på taket ble utformet slik at skating blir umulig. Man har gått inn og drøftet ulike brukergrensesnitt og tatt noen valg.
Må tørre å definere prioriteringer selv om vi ikke favner alle. Trekke inn ulike brukerperspektiv for å gjøre begrepet håndterbart. Mener vi må tørre å definere brukerbehov.

Trond:
Å definere brukerbehov er en integrert del av alt vi gjør. De siste 10 årene har vi jobbet med "karakteristiske personer." Studentene blir hele tiden trenet i å vurdere løsninger og produkter ut i fra ulike perspektiv. Bare i den aller første oppgaven er erfaringsgrunnlaget studenten selv.

Jan H:
I utvikling av IT-produkter benytter vi tlf. intervju med avkryssing i skjema: kommer da fram til et brukergrensesnitt (eller flere)

Liv:
Ingen skal få det dårligere; alle skal få det bedre? Går det an? Ligger det i begrepet? Skreddersydd for valgfrihet er en mulighet. Eller skal det kunne brukes av "flest mulig", og er det da akseptabelt at noen må gi en frihet de har i dag? Eksemplet med snarveien som ble ofret for en vei tilgjengelig for alle, men det tar litt lenger tid (ikke mye) å bruke for de fleste. Det handler om at "de raskeste av oss" må gi litt for å inkludere alle. Det må gjøres kompromiss både mellom ulike mindre grupper og mellom noen og flertallet. Det synes som om kompromissene må gjøres for hver enkelt situasjon, og at det i liten grad er utviklet metodeverktøy eller retningslinjer for å gjøre prioriteringene og å gjøre de "gjennomsiktige".

Else:
Det er viktig at valgene og ambisjonsnivået blir gjennomsiktig. "Alle" må håndteres med dybde. Mennesket er en broket gruppe; ikke bare funksjonshemmede. Brukergruppene er blandet.

Solveig K:
Hvem er alle?: Utbyggere snakker om "segment". I boligprosjekter generaliseres det.

Mener at det handler om at vi mennesker i løpet av livet beveger oss på en akse mellom alder/ størrelse og funksjonsnivå.

Jan H:
Innen IKT er det en trend å ikke tenke kun teknisk tilgjengelighet, men brukskvalitetskrav.

Trond:
Design for Alle kontra design for X :
I produktutviklingen tenker vi ikke ekstreme ytterpunkter, men vi må gjøre et representativt utvalg for å favne flest mulig ("alle").
Design for X: vi ser mange prosjekter som fremhever en egenskap fremfor den avbalanserte helheten. Slik design er ok til å eksemplifisere en tenkemåte og appellere til spesielt interesserte kunder men funker ikke i massemarkedet. Eksempelvis økologisk design og universell utforming lider begge av at produktene som resultater blir for dominerende økologiske eller universelle- de mister generell estetisk og symbolsk verdi.

Solveig D:
Hovedløsningen må være felles. Identifisere konflikter. Ha et inkluderende perspektiv. Tekniske forskrifter må bli tydeligere.

Else:
Når skal man få lov å ha unntak; eks terreng og kulturminner, historiske bygninger?

Solvår:
En løsning som gir alle fysisk tilgjengelighet, men som ødelegger for eksempel et kulturminne for alle for all framtid; kan det være en universell løsning? Kan enkelte fysiske løsninger være stigmatiserende i form av størrelse, utrykk og det at det er til sjenanse for andre. (eks. helikoptertransport inn i nasjonalparkene) ?
Hensynet til alle – flere – flest mulig og best mulig blir en avveining.
Hva med kompenserende løsninger i form av tilleggsopplevelser som er spennende for alle (eks. lyd-guiding gjennom Norveg i Rørvik) Her trenger man nesten ikke se; lukt og lyd gir opplevelser slik at man kan skape sine egne bilder.

Rigmor:
Fysisk tilgjengelighet kan også innebære service. Det trenger ikke være stigmatiserende å bli tilbydd hjelp; det er veldig avhengig av hvordan service og hjelp blir ytt.

4. Våre tanker etter møtet:

På dette verkstedet var formfagene arkitektur, landskapsarkitektur, produktutvikling representert ved siden av IKT, sosialt arbeid og ergoterapi. Vår umiddelbare oppfatning etter verkstedet er at vi har en felles oppfatning av begrepets innhold og målsetting selv om arbeidsmåten, verktøy og innfallsvinkel kan variere.
Vi har valgt å presentere oppsummeringen som utsagn fra de ulike fagene.
De viktigste konklusjonene vi gjorde etter møtet var følgende:

Universell utforming er en strategi som bør forbeholdes et overordnet nivå. Konkrete delmål må si noe om bruken (til hva) og brukergrensesnitt (for hvem). Det er et mål at de perspektivene og målene som er valgt skal være bevisste og transparente.

Vi mener det er mulig å operere med delmål under UU begrepet. Det kan være delmål knyttet til tilgjengelighet for rullestol, delmål knyttet til barnesikring av hus men også delmål som ikke bare sikrer et minstenivå slik som at et område bør være tilrettelagt for barns lek.

På samme måte som Byggeskikkbegrepet både inneholder estetiske kvaliteter og brukbarhetsaspektet, har det sitt tyngdepunkt i de estetiske kvaliteter. Universell utforming har som begrep sitt tyngdepunkt i funksjonalitet og bruksegenskaper, men skal fysiske omgivelser være attraktive å bruke må de også inneholde visse generelle kvalitative aspekter. Mangel på design/ manglende omtanke for hvordan et produkt ser ut kan være stigmatiserende og ekskluderende. I det øyeblikket er ikke løsningen universell og likestilt lenger. Brukskvaliteter er kanskje et egnet ord.

Mennesket beveger seg på en akse mellom alder/ størrelse og funksjonsnivå. Universell utforming handler om å gi et fysisk svar på de behovene mennesket til enhver tid har. Behovene er ikke statiske. Tilstanden barn, gravid, rullestolbruker, kofferttriller, syklist, krykkebruker er heller ikke statisk. For å oppnå et realistisk mål: at ”flest mulig” får det ”best mulig” mener vi at vi ved å beskrive ulike brukergrensesnitt kan favne ”hvem alle er”. Brukergrensesnitt er noe ulike mennesker på tvers av alder og funksjonsnivå har felles og knyttes derfor ikke til funksjonsnedsettelser, men til funksjon.

Videre er det viktig å se ulike perspektiver. Må tørre å definere prioriteringer selv om vi ikke favner alle. ”Alle overalt” vil i mange tilfeller være en umulighet. Prioriteringer og ambisjonsnivå må diskuteres fra prosjekt til prosjekt og så må man synliggjøre hvilke valg og hensyn som er gjort. Universell utforming handler om å forstå relasjoner mellom menneske – rom/ uterom/ produkt. Kunnskapsnivå må økes og man må trenes til ikke å bare bruke seg selv som referansepunkt i forhold til menneskets behov. Det må utvikles en metodikk for å kunne drøfte løsninger ut fra ulike perspektiver.

Oppsummering av diskusjon i ekspertverksted 3:

1. Bakgrunn, målsetting og metode

Det ble gjort rede for bakgrunn og målsetting i tillegg til at det ble redegjort for metoden; drøfting i ekspertverksted. I tillegg til dette verkstedet er det avholdt to verksted med andre deltakere der vi i verksted 1 på et overordnet nivå drøftet håndteringen av begrepet og på verksted 2 drøftet hvordan begrepet håndteres i de ulike fagtradisjonene. Gjennom intervjuene som gjennomføres i UU 2 vil vi i tillegg få kunnskap om byggebransjens (utbyggere, arkitekter og entreprenørers) forhold til begrepet *Universell utforming*. Til dette 3. verkstedet var representanter for funksjonshemmedes organisasjoner invitert for å drøfte hvordan begrepet forståes og brukes i funksjonshemmedes organisasjoner. Se også vedlagte synspunkter fra Norges Handikapforbund.

2. Innledning

Diskusjonen ble innledet med en presentasjon av problemstillinger som dannet utgangspunkt for diskusjon:

- *Hva legger dere i begrepet Universell utforming ?*

- *Fra "likeverdig" til "likestilt". Betydningen av forskjellen i disse to begrepene ?*

- *Hvem er "alle" ? –og hvordan definere brukerbehov/ brukergrensesnitt/ brukerkrav?*
  - *Er allminneliggjøringen en forkledd måte å "normalisere" funksjonshemmedes behov på ?*
  - *Kan funksjonshemmede bli "usynlige" i ønsket om allminneliggjøring?*
  - *Oppfattes det stigmatiserende å snakke om mennesker med ulike behov?*

- *Er estetikk et viktig middel for inkludering ?*
  - *Eks.: Er et dominerende og uestetisk utformet hjelpemiddel (eks. rampe, rullestol, høreapparat) stigmatiserende hvis den fungerer rent funksjonelt?*

3. Fra diskusjonen:

Innledningsvis ble ambisjonsnivået drøftet: For alle overalt eller best mulig for flest mulig?
Ambisjonsnivåene må være:

1. Fjerne alle hinder, også fysiske avstander.
2. Lage gode rammer rundt folks liv uavhengig av funksjonsnivå.

Det ble konkludert med at livskvalitet er en del av begrepet.

Bruken av brukergrensesnitt for å gjøre begrepet håndterlig/ for å forstå hvem "alle" er ble bifallt. Representantene fra brukerorganisasjonene ga uttrykk for at de føler seg usynliggjort gjennom begrepet Universell utforming ved at man bevisst unngår å benytte funksjonshemmede i eksempler som skal beskrive begrepet og hva det favner.

- *Hva legger dere i begrepet Universell utforming ?*
- *Og hva mener vi med "alle" "overalt"?*

Ragnhild, NHF:
Jeg har problemer med begrepet. Funksjonshemmede usynliggjøres i ly av dette begrepet og hva vi har oppnådd er satt flere tiår tilbake. Usynliggjøringen går ut på at vi ikke blir tatt med på råd, i billedbruk er

vi usynliggjort; Høye hæler på brostein presenteres som et problem, mens framkommelighet for rullestoler forties. Vi kommer ikke videre på forskriftsnivå, det diskuteres for mange detaljer og minimumsstandarder legger lista. Universell utforming er etter min mening noe mer enn tilgjengelighet; det handler om brukbarhet.

Karin:
Begrepet kan handle om å synliggjøre ulike brukerbehov. Delmålene bør knyttes til tilgjengelighet for alle ulike behov.

Arild, NBF:
Tror en fortielse av brukergrupper vil gjøre det ulne mer ullent.
Jeg er skeptisk til begrepet UU for synshemmede. Det er en grenseoppgang for hvor store krav man skal kunne sette til at jeg som blind skal være selvhjulpen. Detaljbiten kan fort bli oppfattet som "masete" for utbyggere. I et bygg som er planlagt slik at alle skal kunne finne fram bør også blinde/svaksynte kunne finne fram selv også etter et evt. servicepunkt. Det er farlig å definere minimumsstandarder. De må i så fall defineres med bredde.

Solveig, FFO:
FFO er en paraplyorganisasjon md 65 ulike organisasjoner og 290.000 medlemmer som favner ulike funksjonsnedsettelser.
Universell utforming er et ideal med formål å legge til rette for flest mulig (ikke trapper, teleslynge.) Det vil uansett alltid være behov for særløsninger.
Viktig: Alle har samme behov, noen trenger spesielle løsninger for å få behovene dekket.
Universell utforming er å få behovene dekket på en usynlig måte; uten ramper og ekstra utstyr. Medvirkning er viktig.

Ragnhild:
Jeg tror på et minimum av særløsninger og individuelle løsninger i det offentlige rom. Brukermedvirkning er en dyd av nødvendighet om man skal nå ambisjonen "et samfunn for alle". Inne i boligen må man akseptere individuelle løsninger.
Små boliger burde ikke bygges. Livsløpsstandard må være minimum i alle leiligheter. Fordi: i det skade oppstår er man i en så sårbar fase at man bør slippe å flytte i tillegg.
Arild:
I Malvik kommune er det et politisk vedtak på at 50 % av alle nye boliger skal være universelt utformet (/ bygget med livsløpsstandard ??). Ikke glad for begrensning på 50 %.
Livsløpsstandarden er i ferd med å legges bort, men kanskje man heller burde bygge ut standarden med mulighet for tilrettelegging for blinde o.a. brukergrupper. For rullestolbrukere er arelaet viktig.

Arild N:
Arkitekturen er motepreget og det som belønnes må "repareres" for å være brukbart. Mange arkitekter mangler en grunnleggende forståelse for brukbarhet.

Ragnhild:
Hovedløsningen må være brukbar for alle. Det er stigmatiserende med tilleggsløsninger. Vi vil benytte hovedløsningen.
Eks Nova kino der de har byttet ut dør med karuselldør og dermed må de ha en ekstra dør ved siden av. Trondheim kommunes informasjonsskranke med et lite bord for enden for de som ikke rekker over skranken. Brukte ¾ år på å forhindre karuselldør til kvinne/barn på St.Olav….
Nettsiden på NTNUs vg kurs i UU presenterer en ikke godkjent rampe som vi har klaget mye på (Trondheim torg)

Arild N:
Økonomi er ingen god unnskyldning for å ikke gjøre samfunnet tilgjengelig. Problemet er at det mangler en sanksjonsmulighet.

- *Hvordan definere brukerbehov/ brukergrensesnitt/ brukerkrav?*

Arild:
Brukergrensesnitt er et kjent begrep innenfor datateknologi. Synes det fungerer.

Ragnhild:
Dess mindre det vises at man har tatt hensyn til brukergruppa dess bedre er løsningen.
En løsning som er god for alle.
Offentlige bygg er også arbeidsplasser. Vi må ha bedre forskrifter for å definere UU.

Ragnhild:
Vi oppfatter at vi "maser" om detaljer og at utbyggere og arkitekter surner.

Arild:
Det er egentlig synd at brukermedvirkning skal være nødvendig. At vi må være vaktbikkjer. Kanskje det engang blir overflødig.

Solveig:
Utbygger må ansvarliggjøres. Hvis bestillingen er klar er det lettere å komme med sanksjonene.

Ragnhild:
Vi må beholde begrepet livsløpsstandard. I dag er rullestolen ivaretatt innefor begrepet, men vi må utvide innholdet; hele livsløpet, ulike behov.
I det offentlige rom må vi unngå individuelle tilpasninger.

4. Våre tanker etter møtet:
Vi ble støttet på det med å være konkret på brukerbehov. Brukergrensesnitt kan benyttes for å beskrive fellesnevnere for ulike brukergrupper.

Estetikk er en del av begrepet og et viktig middel til inkludering og likestilling.
Hovedløsningen for alle.
Det er viktig å utvikle gode eksempelsamlinger og gi bransjen gode forbilder.

Vi oppfatter at brukerorganisasjonene føler et sterkt eierskap/ en eiendomsrett til begrepet UU.
Utfordringen i Universell utforming er at begrepet utvikles slik at det blir en felles eiendom for HELE mennesket i ALLE livsfaser.

Vi mener at vi må tørre å definere prioriteringer selv om vi ikke favner alle. "Alle overalt" vil i mange tilfeller være en umulighet. Prioriteringer og ambisjonsnivå må diskuteres fra prosjekt til prosjekt og så må man synliggjøre hvilke valg og hensyn som er gjort. Det er viktig å se ulike perspektiver.

Vi ser klarere enn før at:
- Universell utforming er en strategi

- For å beskrive innhold og målsetting i denne strategien må man bruke mennesket. Brukergrensesnitt kan være en måte å beskrive ulike menneskers bruksmønster. (behov et litt feil ord, behovet for å komme inn er jo det samme, det er hvordan vi kommer inn som varierer.)
- Standarder og retningslinjer ligger et nivå under. Livsløpsstandarden er en slik standard som alle forstår, men man bør se på innholdet. Slik den er i dag favner den bare rullestolbrukeren.

11. Litteraturliste

Alm Andreassen, T. (1994). Brukermedvirkning – en strategi for demokratisering i helse og sosialpolitikken? I Markussen, E.: Menneskeverd – funksjonshemmede i Norge. Oslo, D. Notam.

Arbeids- og sosialdepartementet; Miljøverndepartementet (2004). Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Plan for universell utforming innen viktige samfunnsområder. Oslo.

Askheim, O. P. (2005). Verdsetting av sosiale roller (VSR). kap. 2 s. 37-55: Sosiologiska perspektiv på functionshinder och handicapp. . Lund, Sverige, Studentlitteratur.

Aslaksen Finn, Steinar Bergh, et al. (1997). Universell utforming. Planlegging og design for alle. Oslo, Rådet for funksjonshemmede: 54.

Boehm, B. and V. R. Basili (2001). "Software Defect Reduction Top 10 List." Computer 34(1): 135-137.

Bringa, O. R. (1999). Grunnelementer i planlegging for rullestolbrukere. Oslo, Norges Handikapforbund: 30.

Byggtjänst, S. (2004). Design med omtanke - En bok om design för hållbar utveckling, AB Svensk Byggtjänst.

Christiansen, C. H. (1999). "Defining lives: Occupation as identity: An essay on competence, coherence, and the creation of meaning. ." American Journal of Occupational Therapy, 53(6), s. 547-558.

ETSI (2002-2009). ETSI EG 202 116 Human Factors (HF): Guidelines for ICT products and services; "Design for all". ETSI Guide. Sophia Antipolis Cedex, France, ETSI.

FN (1999). Standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming, Statens råd for funksjonshemmede.

Grut, L. (1997). Brukeres erfaringer med rehabilitering: en spørreundersøkelse blant et utvalg mottagere av stønad fra folketrygden. . Oslo, SINTEF.

Husbanken og Statens bygningstekniske etat (2005). Bygg for alle. Temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder.

Kielhofer, G. o. N., N.E. (1995). "Ny modell for menneskelig aktivitete (A New Model for Human Activity)." Vedlegg (Annex) til Ergoterapeuten no. 4. .

KRD (2004). St.meld.nr 23, Om boligpolitikk. K. o. regionaldepartementet.

KRD_BE (2006). Høring - Endring i tekniske forskrifter til plan- og bygningsloven (TEK) og forskrift om saksbehandling og kontroll (SAK). Kommunal- og regionaldepartementet. Oslo, Kommunal- og regionaldepartementet.

Law, M. (2002). "Participation in the Occupations of Everyday Life. ." American Journal of Occupational Therapy, 56(6), s. 640-649. .

Leknes, R. (2004). Eldres opplevelse av sammenheng mellom tilgjengelighet og aktivitet. Hovedoppgave i helsevitenskap. . Trondheim, NTNU.

Miljøverndepartementet (2003). Lov om motorferdsel i utmark og vassdrag. MD.

NAL (2004). Handlingsplan 2003-2006, Norske Arkitekters Landsforbund.

NIBR (2006.03.20,). Rikspolitiske retningslinjer for universell utforming. Notat til ressursgruppe.

NOU (2001:22). Fra bruker til borger. Norges offentlige utredninger. Oslo, Statens forvaltningstjeneste Informasjonsforvaltning.

NOU (2002:2,). Bolimarkedene og boligpolitikk. K.-o. regionaldepartementet.

NOU (2004:22). Velholdte bygninger gir mer til alle. Om eiendomsforvaltningen i kommunesektoren. K.-o. regionaldepartementet.

NOU (2005:8). Likeverd og tilgjengelighet, Rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne. Bedret tilgjengelighet for alle. Norges offentlige utredninger. Oslo, Statens forvaltningstjeneste Informasjonsforvaltning: 377.

NOU (2005:12). Mer effektiv bygningslovgivning. Norges offentlige utredninger. Oslo, Statens forvaltningstjeneste Informasjonsforvaltning.

Nærings- og handelsdepartementet (2002). Web Accessability Initative (WAI) Oslo, Nærings- og handelsdepartementet.

Regjeringen (1990-1993). Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede.

Regjeringen (1994-1997). Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede.

Regjeringen (1998). Rikspolitiske retningslinjer for barn og unge.

Regjeringen (1999). Regjeringens handlingsplan, Rundskriv T-5/99 Tilgjengelighet for alle.

S. Nørve, J. Christophersen, et al. (2005). Kunnskapsoversikt, Universell utforming og tilgjengelighet. x, Byggforsk - Norges byggforskningsinstitutt: 107.

Skjerdal, N. (2005). Universell utforming – Fra ideal til rettsnorm. Vedlegg 1 i NOU 2005:8 Likeverd og tilgjenglighet.

Sommerfelt, E. (1996). Økt vekt på brukerinnflytelse: Ideologi, terapi, økonomi eller demokrati? Aldring og eldre 1996:3.

Sosialdepartementet (2003). St.meld.nr.40 Nedbygging av funksjonshemmedes barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne.

St. meld. nr. 26 (2001-1002,). Bedre kollektivtransport. Samferdselsedepartementet.

St. meld. nr. 40 (2002-2003,). Nedbygging av funskjonshemmende barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne.

St. prp. nr 1 (2005-2006,). For budsjettåret 2006. Samferdselsedepartementet.

Standard Norge (2004). Strategisk dokument/handlingsplan for å fremme prinsippene om universell utforming i standardiseringsarbeidet. Oslo, Standard Norge.

The Center for Universal Design. (2005). "www.ncsu.edu." Retrieved november.

Townsend, E. e. (2002). Enabling Occupation: An Occupational Therapy Perspective. Revised edition. Ottawa, Canadian Association of Occupational Therapists.

Tøssebro, J. o. K., A. (2004). Studying the living conditions of disabled people: approaches and problems. Trondheim., NTNU Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap.

Vanderheiden, G. (2000). Fundamental Principles and Priority Setting for Universal Usability. . Proceedings of the 2000 International Conference on Intelligent User Interfaces.

WHO. (2001). "International Classification of Funcitoning, Disability and Health, www3.who.int/icf."

WHO (2003). International Classification of Functioning, Disability and Health.

Wågø Solvår, Høyland Karin, et al. (2005). Universell utforming av skolebygg. Med Strindheim skole som studieobjekt. Trondheim, SINTEF Teknologi og samfunn, Arkitektur og Byggteknikk.